

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/ her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.

=====

શ્રી જગન્નાથ મંદિર પુરી મેનેજમેન્ટ

તેની તરફથી પ્રતિનિધિત્વ પામેલી સમિતિ દ્વારા તેના

પ્રશાસક અને અન્ય વગેરે.

વિ.

ચિંતામણિ ખુન્ડિયા અને અન્ય.

સપ્ટેમ્બર ૧૭, ૧૯૯૭

[જે.એસ. વર્મા, મુખ્ય ન્યાયમૂર્તિ, સુહાસ સી. સેન અને

એસ.પી. કુર્દુકાર, ન્યાયમૂર્તિઓ.]

શ્રી જગન્નાથ મંદિર અધિનિયમ, ૧૯૫૪ (૩.૫.૧૯૮૩ થી સુધારેલ મુજબ):

કલમ ૨૮બી, ૨૮સી – મંદિરના પરિચારકો (સેવકો)ના ધાર્મિક અથવા મિલ્કત સંબંધિત અધિકારો – મંદિરમાં દેવતાને કરવામાં આવતી ભેટ –અર્પણો –

તેમાંથી હિસ્સો મેળવવાનો સેવકોનો અધિકાર – કલમ ૨૮ની હેઠળ મંદિરમાં ભેટ –અર્પણોની વસૂલાત માટે હૂંડી સ્થાપિત કરવી – આ ભેટ –અર્પણોની વસૂલાત અને વિતરણ અથવા મંદિરના જતન અને ઉછેર માટે ભેટ –અર્પણોમાંથી ભાગ રાખી મૂકવો, મંદિરના સંચાલન અને વહીવટના ક્ષેત્રને આવરી લેતી ધાર્મિક ન ગણાતી પ્રવૃત્તિઓ છે – તેથી, ભેટ –અર્પણોમાંથી હિસ્સો મેળવવાનો સેવકોને કોઈ ધાર્મિક કે મિલકત સંબંધિત અધિકાર નથી – એવું ઠરાવાયું કે, આ જોગવાઈઓ બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૫(૧), ૨૬ અથવા ૩૦૦ –એનો ભંગ કરતી નથી – ભારતનું બંધારણ, અનુચ્છેદ ૨૫(૧), ૨૬ અથવા ૩૦૦ –એ.

કલમ ૨૮–સી(૯)– રાજ્યની સત્તાઓ – મંદિરની અંદર થતી અથવા મંદિર સાથે સંકળાયેલી સર્વ પ્રવૃત્તિઓ ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓ નથી – મંદિરનું સંચાલન અથવા મંદિરની અંદર શિસ્ત અને વ્યવસ્થા જાળવવી એ ધાર્મિક નહીં પરંતુ લૌકિક કૃત્યો છે અને તેમનો નિયંત્રણ રાજ્ય કરી શકે છે – રાજ્ય મંદિરને કરવામાં આવેલી દાનરકમમાંથી પાચાભૂત નિધિની સ્થાપના કરી શકે છે – એવો નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યું કે સેવકોને પાચાભૂત નિધિ માટે કરવામાં આવેલ દાન અથવા ફાળામાંથી હક્કરૂપે કોઈ હિસ્સો માંગવાનો અધિકાર નથી – તેથી, કલમ ૨૮–સી(૯) સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૫(૧), ૨૬ અથવા ૩૦૦–એની જોગવાઈઓનો ભંગ કરતી નથી – ભારતનું સંવિધાન, અનુચ્છેદ ૨૫(૧), ૨૬ અથવા ૩૦૦–એ.

એક રિટ અરજી દાખલ કરવામાં આવી હતી, જેમાં શ્રી જગન્નાથ મંદિર અધિનિયમ, ૧૯૫૪ ની કલમ ૨૫–૮(૫), ૨૮–સી(૫)(એ) અને ૨૮–

સી(૯) (૩.૫.૧૯૮૩ થી સુધારેલ મુજબ) ની બંધારણીય માન્યતાને આ આધારે પડકારવામાં આવી હતી કે સેવકોના ધાર્મિક આચરણ અને હકો પર અતિક્રમણ કરવામાં આવ્યું હતું. એવો દાવો કરવામાં આવ્યો હતો કે યાત્રાળુઓ અથવા ભક્તો દ્વારા અર્પણ મૂકવા માટે મંદિરમાં હૂંડીઓ સ્થાપિત કરવાની નવી જોગવાઈઓ મંદિરની પરંપરાને અનુરૂપ નહોતી. યાત્રાળુઓ દ્વારા કરવામાં આવતા વેટા અને પિંડિકા (અર્પણો) માં ભાગ મેળવવાનો સેવકોનો હક સેવકોની 'મિલકત' ગણાતો હતો અને ભગવાન જગન્નાથની સેવા બજાવવાના ધાર્મિક વિધિનો તે અભિન્ન ભાગ હતો, અને યોગ્ય વળતર ચૂકવ્યા વિના આ હક છીનવી શકાય નહીં. તેથી, બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૫ અને ૨૬ હેઠળ સુરક્ષિત ધાર્મિક હકનો ભંગ થયો હતો એટલું જ નહીં, પરંતુ સેવકોના મિલકતના હકને દૂર કરીને અનુચ્છેદ ૩૦૦ એ ની જોગવાઈઓનો પણ ભંગ કરવામાં આવ્યો હતો.

વડી અદાલતે રિટ મંજૂર કરતાં અવલોકન કર્યું કે અરજદાર-સેવકોને 'રેકોર્ડ્સ ઓફ રાઈટ્સ' મુજબ તેમની દ્વારા બજાવવામાં આવતી સેવા ના અંગભૂત અને અભિન્ન ભાગરૂપે વેટા અને પિંડિકા માં હિસ્સો મેળવવાનો અધિકાર હતો, અને સેવકો દ્વારા ધાર્મિક ફરજોનું પાલન કરવાથી ભેટ-અર્પણમાં હિસ્સો મેળવવાનો અધિકાર અલગ કરી શકાય તેમ નહોતો; તેથી કલમ ૨૮-બીની ઉપકલમ (૫) અને કલમ ૨૮-સીની ઉપકલમ (૯) ધાર્મિક પ્રથામાં હસ્તક્ષેપ સમાન હતી અને તેથી બંધારણવિરુદ્ધ હતી. તેથી હાલની અપીલો કરવામાં આવી છે.

અપીલ મંજૂર કરતાં, આ અદાલત

ઠરાવાયું : ૧.૧. મંદિરની અંદર ભક્તો દ્વારા કરવામાં આવતી ભેટ-અર્પણોની વસૂલાત માટે હૂંડી સ્થાપિત કરવાથી, હૂંડીમાં કરવામાં આવેલી અર્પણોમાંથી સેવકોને કોઈ હિસ્સો ન અપાયો હોવા છતાં, કોઈ પણ રીતે મંદિરના સેવકોના ધાર્મિક અધિકારોનું ઉલ્લંઘન થતું નથી. અધિનિયમની કલમ ૨૮-બી સેવકોના ધાર્મિક અથવા સંપત્તિ અધિકારોનું ઉલ્લંઘન કરતી હોવાનું કહીને ૨૯ કરી શકાય નહીં. [૧૭૫-જી-એચ]

૧.૨. ભક્તોએ પોતાની પૂજા કરી અને દેવતાને અર્પણો કર્યા પછી જ નાણાંની વસૂલાત અને વહેંચણી શરૂ થાય છે. આ યાત્રાળુઓની ભક્તિના પ્રતિકરૂપે કરવામાં આવે છે. પરંતુ ભક્તોની પૂજા પૂર્ણ થયા પછી, સફાઈ કરવી, અર્પણો એકત્રિત કરવા અને અર્પણોના હિસ્સાનો મંદિરના કર્મચારીઓમાં વહેંચાણ કરવું, આ પૈકીનું કંઈપણ ધાર્મિક ક્રિયાનો ભાગ નથી. મંદિરના કર્મચારીઓ વચ્ચે અર્પણોના એક હિસ્સાની વસૂલાત અને વહેંચણી કરવાની પદ્ધતિનો દીર્ઘકાલીન પ્રચલનનો ઇતિહાસ હોઈ શકે, છતાં એવો પ્રચલન ધાર્મિક પ્રથા અથવા ધાર્મિક અધિકારનો ભાગ બની શકતો નથી. આ તો માત્ર અને માત્ર નાણાં એકત્રિત કરવાની ક્રિયા છે, જેના બદલામાં નાણાં એકત્રિત કરનારાઓને નિર્ધારિત હિસ્સો આપવામાં આવે છે. આ તો સેવકોએ કરેલા કામના બદલામાં તેમને પરિશ્રમિક આપવાની એક રીત સિવાય બીજું કંઈ નથી. આ સેવકોને પરિશ્રમિક માટે નાણાં એકત્રિત કરવાની આ ક્રિયાઓ દ્વારા ધર્મનું અંગીકાર, આચરણ અથવા પ્રસાર કરતા હોવાનું કહી શકાય નહીં. (૧૬૭-બી-સી)

૧.૨. એ સાચું છે કે અધિનિયમની કલમ ૨૮-બી હેઠળ મંદિરમાં વિવિધ ભાગોમાં હૂંડીયો મૂકવાથી સેવકોની આવકમાં ઘટાડો થવાની શક્યતા છે, પરંતુ તેની સાથેસાથે તેમની ફરજો અને જવાબદારીઓ પણ ઘટી ગઈ છે. હવે અગાઉની સંપૂર્ણ કઠિન બાધ્યતાઓમાં ઘટાડો થયો છે. સેવકોનો એવો કેસ નથી કે તેમને કોઈ વેતન વિના કામ કરવા માટે કહેવામાં આવ્યું છે. તેથી બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૫ અને ૨૬ દ્વારા ખાતરી આપેલા કોઈ ધાર્મિક અધિકારના ભંગનો કોઈ પ્રશ્ન ઊભો થતો નથી. [૧૬૭-જી-એચ; ૧૬૮-એ]

૨. દેવતાઓને કરવામાં આવેલ અર્પણો સેવકોની મિલકત નથી. સેવકોને આ અર્પણોમાંથી ભાગ અર્પણોની રક્ષા કરવા અને તેને એકત્રિત કરવા બદલ પરિશ્રમિકરૂપે આપવામાં આવે છે. હૂંડીમાં જમા કરાયેલ નાણાં અંગેની ફરજો બજાવવાની તેમની ઉપર કોઈ જવાબદારી નથી. તેઓને આ નાણાંમાં હક્કસર ભાગ મેળવવાનો અધિકાર નથી અને તેથી અનુચ્છેદ ૩૦૦ એ હેઠળ સંરક્ષિત સેવકોના મિલકતના કોઈ અધિકારથી વંચિત કરવાનો કોઈ પ્રશ્ન ઊભો થતો નથી. [૧૬૮-બી]

૩.૧. મંદિરની અંદરની દરેક પ્રવૃત્તિને ધાર્મિક પ્રથા તરીકે ગણાવી શકાતી નથી. સેવકો દ્વારા નિભાવવામાં આવતી ફરજો સેવા-પૂજા સાથે સંકળાયેલી છે, પરંતુ વાસ્તવિક સેવા-પૂજા સેવકો દ્વારા કરવામાં આવતી નથી. મંદિરની અંદર નાણાં તથા અન્ય અર્પણોની વસૂલી સેવા-પૂજા પૂર્ણ થયા પછી નિભાવવામાં આવતી ફરજો છે અને તેઓ ફક્ત પરિશ્રમિક માટે પોતાની ફરજો બજાવી રહ્યા છે.

તેથી, આ પ્રવૃત્તિઓ સ્વભાવતઃ સંપૂર્ણપણે લૌકિક છે. સેવકોને, અધિકારરૂપે, ધાર્મિક હોય કે લૌકિક, એવો દાવો કરવાનો હક નથી કે મંદિરમાં કરવામાં આવેલ સમગ્ર અર્પણ, ભલે તે હૂંડીઓમાં હોય કે બંધ પાત્રોમાં હોય કે અન્ય ક્યાંય હોય, તેમની ચૂકવવાપાત્ર કમિશન નિશ્ચિત કરવા માટે ગણતરીમાં લેવાયેલું જ હોવું જોઈએ. [૧૭૦-ઈ-ડી]

૩.૨. સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૫ ની ઉપકલમ (૨) હેઠળ રાજ્યને એવો કોઈપણ કાયદો બનાવવાનો અધિકાર છે, જે ‘આર્થિક, નાણાકીય, રાજકીય અથવા અન્ય લૌકિક પ્રવૃત્તિ, જે ધાર્મિક આચરણ સાથે સંકળાયેલી હોઈ શકે, તેનું નિયમન કરનાર અથવા તેના ઉપર પ્રતિબંધ મૂકનાર’ હોય. રાજ્ય કોઈ વ્યક્તિને પોતાનો ધર્મ સ્વીકારવાનો, આચરવાનો અને પ્રસાર કરવાનો સ્વાતંત્ર્યમાં હસ્તક્ષેપ કરી શકતું નથી, તેમ છતાં, રાજ્ય ધર્મ સાથે સંકળાયેલા લૌકિક વિષયો ઉપર નિયંત્રણ રાખી શકે છે અને કોઈપણ પરિસ્થિતિમાં મંદિરમાં અંદર કરવામાં આવતી નાણાંની ભેટોના સંગ્રહ અને ઉપયોગના નિયમન માટે કાયદા ઘડવાની સત્તા ધરાવે છે. મંદિરનું સંચાલન અથવા મંદિરમાં અંદર શિસ્ત અને વ્યવસ્થા જાળવવી લૌકિક ક્રિયા છે અને તેના ઉપર રાજ્ય દ્વારા નિયંત્રણ રાખી શકાય છે. તેથી, મંદિરના સંચાલનનો કબજો લેવા માટે ઘડાયેલો કોઈપણ કાયદો સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૫ અથવા ૨૬ ના ભંગરૂપ હોવાનું કહીને રદ કરી શકાય નહીં. માત્ર એટલા માટે કે ચૂકવણીની પ્રણાલી ઘણાં વર્ષોથી પ્રચલિત છે, તે પ્રણાલી હંમેશા માટે ચાલુ જ રહેવી જોઈએ એવું માનવાનો કોઈ આધાર બનતો નથી. મંદિરના સેવકને વેતન

આપવું ધાર્મિક ક્રિયા ન હતી, પરંતુ મંદિરમાં અંદર ભક્તો દ્વારા કરવામાં આવતી ભેટોનું સંગ્રહ કરવું પણ મંદિરના સેવકોના ધાર્મિક અધિકારોનો કોઈ રીતે ભંગ કરતું નહોતું, ભલે હૂંડીમાં કરવામાં આવેલી ભેટોમાંથી સેવકોને કોઈ હિસ્સો અપાયો ન હોય. તેથી, આ જોગવાઈઓ સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૫(૧), ૨૬ અથવા ૩૦૦-એ ના ભંગરૂપ નથી. [૧૭૫-ડી-એચ]

ટીલકાયત શ્રી ગોવિંદલાલજી મહારાજ વિ. રાજસ્થાન રાજ્ય અને અન્ય, [૧૯૬૪] ૧ એસ.સી.આર. ૫૬૧; શ્રી વેંકટરમણા દેવરુ અને અન્ય વિ. મૈસૂર રાજ્ય અને અન્ય, [૧૯૫૮] એસ.સી.આર. ૮૯૫; સેશમ્મલ અને અન્ય વિ. તમિલનાડુ રાજ્ય, [૧૯૭૨] એસ.સી.આર. ૮૧૫; પન્નાલાલ બંસીલાલ પિટ્ટી અને અન્ય વિ. આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્ય અને અન્ય એક, [૧૯૯૬] એસ.સી.સી. ૪૯૮ અને પી. વી. ભીમસેના રાવ વિ. સિરીગીરી પેટ્ટા ચેલ્લા રેડ્ડી અને અન્ય, [૧૯૬૨] ૧ એસ.સી.આર. ૩૩૯, પર આધાર રાખવામાં આવ્યો.

રાજા બીરકિશોર વિ. ઓરિસ્સા રાજ્ય, [૧૯૬૪] ૭ એસ.સી.આર. ૩૨ અને બૈરાગી મેકાપ તથા અનર. વિ. શ્રી જગન્નાથ મંદિર વ્યવસ્થાપન સમિતિ, એ.આઈ.આર. (૧૯૭૨) ઓરિસ્સા ૧૦, નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

કે. શેષાદ્રી અચંગાર વિ. રંગા ભટ્ટર, આઈએલઆર ૩૫ મદ્રાસ ૬૩૧,નો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો.

એ.એસ. નારાયણ દીક્ષિતુલુ વિ. સ્ટેટ ઓફ એ.પી. અને અન્ય,

(૧૯૯૬] ૯ એસસીસી ૫૪૮ અને ભુરી નાથ અને અન્ય વિ. જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્ય અને અન્ય, જેટી (૧૯૯૭) એસસી ૫૪૬,થી ભિન્ન ગણાવવામાં આવ્યા.

દિવાની અપીલ અધિકારક્ષેત્ર :

દિવાની અપીલ નં.૩૯૭૮/૧૯૯૫

ઓરિસ્સા વડી અદાલતના ઓ.જે.સી. નં. ૨૩૦૨ સન ૧૯૮૩ માં તા. ૫.૧૦.૮૩ ના ચુકાદા અને આદેશમાંથી.

બી. સેન, કપિલ સિબ્બલ, કે. માધવ રેડ્ડી, વી.એ. મોહતા, કે.એન. ત્રિપાઠી, જે. દાસ, પી.એન. મિશ્રા, એસ. મિશ્રા, આર.એમ. પટનાયક, એ. મહાપાત્ર, સુશ્રી નીતિ દીક્ષિત અને સુશ્રી કીર્તિ મિશ્રા હાજર રહેનાર પક્ષકારો માટે.

અદાલતનો ચુકાદો નીચે મુજબ આપવામાં આવ્યો હતો.

એસ.સી. સેન, ન્યાયમૂર્તિ દ્વારા.

આ કેસમાં વિચારણા માટે આવતો મુદ્દો એ છે કે મંદિરના પરિચારકોને મંદિરમાં દેવતાને અર્પણ કરાચેલ ચઢાવામાંથી એક ભાગ મેળવવાનો અધિકાર ધાર્મિક અધિકાર છે કે ચઢાવા એકત્ર કરવાની અને તેમાં હિસ્સો મેળવવાની રીત મંદિરની ધાર્મિક વિધિ છે. બંને બાબતોમાં તેનો જવાબ નકારાત્મક જ હોવો જોઈએ. ભક્તોએ પોતાની પૂજા પૂર્ણ કરી અને દેવતાને ચઢાવો અર્પણ કર્યા પછી જ નાણાંની વસૂલાત અને વહેંચણી શરૂ થાય છે. ફળો, ફૂલો અને નાણાંના ચઢાવા

ભક્તો દ્વારા દેવતાને અર્પણ કરવામાં આવે છે. આ તીર્થયાત્રીઓની ભક્તિના પ્રતિકરૂપે કરવામાં આવે છે. પરંતુ ભક્તોની પૂજા પૂર્ણ થયા પછી ઝાડપોંછ કરવો, ચઢાવો એકત્ર કરવો અને તેમાંનો એક ભાગ મંદિરના કર્મચારીઓને વહેંચવો કોઈ ધાર્મિક ક્રિયાનું અંગ નથી. મંદિરના કર્મચારીઓ વચ્ચે ચઢાવાના એક ભાગની વસૂલાત અને વહેંચણી કરવાની રીતને લાંબા ઉપયોગનો ઇતિહાસ હોઈ શકે, પરંતુ એવો ઉપયોગ ધાર્મિક પ્રથા અથવા ધાર્મિક અધિકારનો ભાગ બની શકતો નથી.

આ કેસ મંદિરના સેવકો તરીકે ઓળખાતા મંદિર પરિચારોના સમૂહ દ્વારા એ દલીલ સાથે દાખલ કરવામાં આવ્યો છે કે પુરી સ્થિત જગન્નાથ મંદિરમાં ભક્તો દ્વારા અંદર કરવામાં આવતી અર્પણીઓમાંથી એક હિસ્સો મેળવવાનો તેમને અધિકાર છે. પરંપરાગત રીતે ભક્તો દ્વારા કરવામાં આવતી અર્પણીઓ (વેટા અને પિંડિકા) પર તેમનો હક છે. વેટા-પિંડિકાની વસૂલાત કરવાની આ પરંપરાગત પદ્ધતિ તેમજ તેમાંમાંથી એક ભાગ મેળવવાનો આ પરંપરાગત હકમાં દખલ કરી શકાતી નથી, કારણ કે તે ભારતના સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૫ અને ૨૬ હેઠળ ધાર્મિક સ્વતંત્રતાની બાંહેધરીના ભંગ સમાન થશે.

દેવતાને અર્પણરૂપે આપવામાં આવેલી રકમોની વસૂલાત અને વહેંચણીને પણ ધાર્મિક પ્રથા ગણાવી શકાતી નથી. રકમ, ફળ, ફૂલ અથવા કોઈપણ અન્ય વસ્તુના અર્પણો દેવતાને આપવામાં આવે છે. ગીતા માં એવું કહેવામાં આવ્યું છે કે

“જે કોઈ મને ભક્તિપૂર્વક પાન, ફૂલ, ફળ અથવા પાણી અર્પણ કરે છે, તે હું સ્વીકારું છું.” ધાર્મિક પ્રથાનો અંત આ અર્પણો સાથે જ થાય છે. આ અર્પણોની વસૂલાત અને વહેંચણી અથવા મંદિરના જતન અને નિભાવ માટે અર્પણોના કોઈ હિસ્સાને જાળવી રાખવું લૌકિક પ્રવૃત્તિઓ છે. આ પ્રવૃત્તિઓ મંદિરના સંચાલન અને વહીવટના ક્ષેત્રને સંબંધિત છે. આ મૂળભૂત સિદ્ધાંતને ધ્યાનમાં રાખીને અમારે આ કેસની તપાસ કરવી છે. મંદિરની અંદર કરવામાં આવતા અર્પણોને વેટા અને પિંડિકા તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. વેટાનો અર્થ એવો થાય છે કે મંદિરની નિર્ધારિત જગ્યાઓ પર લોઈ જગન્નાથને આપવામાં આવતા અર્પણો. પિંડિકાનો અર્થ એવો થાય છે કે દેવતાઓના પીઠિકા પર આપવામાં આવતા અર્પણો.

સામાવાળાઓ તરફથી રજૂ કરાયેલો કેસ એવો છે કે તેમની ફરજો અને હકો મંદિરમાંના હક્કોના રેકૉર્ડમાં સંપૂર્ણપણે સમાયેલ છે અને તેમના હકોમાં દેવતાને અર્પણ થતી માળાનો અડધો ભાગ મેળવવાનો હક પણ સમાવેશ પામે છે. તેઓ ફળો, પાન, સોપારી, નાળિયેર, મીઠાઈઓ, અરીસા તથા અન્ય વસ્તુઓ જેવા તમામ અર્પણો લે છે. તેઓ અંદરના ત્રણ બડા પાસે ગડુ હાથમાં રાખીને ઊભા રહે છે. જે કંઈ વેટા અને પિંડિકા ફેંકવામાં આવે તે તેઓ એકત્રિત કરે છે અને ગડુમાં રાખે છે. “પોરછા” નામની એક પ્રવૃત્તિ છે, તેનો અર્થ એવો થાય છે કે સિંહાસન પર જે કંઈ વેટા પિંડિકા ફેંકવામાં આવે તે મેકાપો પોતાના હાથ જ્યાં સુધી પહોંચે ત્યાં સુધી લંબાવીને એકત્રિત કરે છે અને તે રીતે એકત્ર કરેલી રકમ ગડુમાં મૂકે છે.

સનદ (અનુદાનપત્ર) મુજબ તેમને સિંહાસનની કિનારે પગ રાખીને સિંહાસન સાફ કરવાનું રહે છે, પરંતુ હવે ઘણા દિવસોથી તેઓ સિંહાસનના તળિયા પર ઊભા રહીને તે સાફ કરે છે. સિંહાસન પરથી જે કંઈ અર્પણો નીચે પડી જાય તે તેઓ જમીન પરથી એકત્રિત કરે છે અને ગડુમાં મૂકે છે. તેવી જ રીતે, ભીંતોમાંથી કંઈ પડી જાય તો તેઓ તે પણ એકત્રિત કરે છે અને ગડુમાં મૂકે છે. દેવતાના સિંહાસન ઉપર અથવા તેની નજીક તથા મંદિરમાં આવેલા વિવિધ અન્ય સ્થળોએ આ રીતે કરાયેલું સમગ્ર સંગ્રહ અંતે ગણવામાં આવે છે. નાના સિક્કા તેઓ પોતે રાખે છે. સમગ્ર સંગ્રહમાંથી દરેક રૂપિયા દીઠ તેમને એક આણાનો હિસ્સો મળે છે અને બાકીની પિંડિકા આવક મંદિર કચેરીમાં જમા કરવામાં આવે છે.

સેવકો (મેકાપ્સ) અનુસાર, આ પ્રથા ઘણા વર્ષોથી ચાલુ છે અને હક્કોની નોંધપોથીમાં નોંધાયેલ છે, તેથી તેને લૌકિક પ્રવૃત્તિ તરીકે ગણવી શક્ય નથી. તેમનો વધુ એક દાવો એવો છે કે શ્રી જગન્નાથ મંદિર અધિનિયમ, ૧૯૫૪ ની કલમ ૨૮-બી, જે ૩-૫-૧૯૮૩ થી અમલમાં આવેલા સુધારા દ્વારા ઉમેરવામાં આવી હતી, તેના દ્વારા સેવકોના ધાર્મિક અધિકારો પર ગંભીર આક્રમણ કરવામાં આવ્યું છે. અધિનિયમની કલમ ૨૮-બી દ્વારા એવી જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે મંદિરની મુલાકાતે આવતા ભક્તો દ્વારા અર્પણો મૂકવા માટે, મંદિર સમિતિને યોગ્ય લાગે તેવા સ્થાનો પર, મંદિરની અંદર એક અથવા વધુ પાત્રો (હુંડીઓ) મુકવામાં આવી શકે. સ્પષ્ટ રીતે એવી જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે કોઈપણ વ્યક્તિ (જેમાં

સેવકોનો પણ સમાવેશ થાય છે) મંદિરની અંદર સ્થાપિત કોઈપણ હુંડીની નજીક જઈ શકશે નહીં અથવા તેમાં કોઈપણ રીતે હસ્તક્ષેપ કરી શકશે નહીં. જોકે, તેમાં અર્પણો મૂકવાના સદભાવપૂર્ણ હેતુસર હુંડીની નજીક જવા માટે કોઈ અધિકૃતિ આવશ્યક નથી. વધુમાં, કલમ ૨૮-બી ની ઉપકલમ (૫) દ્વારા એવી વધુ જોગવાઈ કરવામાં આવી છે કે સ્થાપિત હુંડીમાં મુકાયેલા અર્પણોમાં સેવક કોઈપણ હિસ્સો મેળવવા હકદાર રહેશે નહીં. સેવકો અનુસાર, આ જોગવાઈ મંદિર ખાતે કરવામાં આવેલા અર્પણોની કુલ વસૂલાતમાં પ્રતિ રૂપિયા એક આણો મેળવવાના તેમના અધિકારમાં ગંભીર હસ્તક્ષેપ સમાન છે. આ જોગવાઈ માત્ર તેમના ધાર્મિક અધિકારમાં જ નહીં, પરંતુ તેમના સંપત્તિના અધિકારમાં પણ હસ્તક્ષેપ કરે છે.

આ દલીલનું પરીક્ષણ કરવા માટે, સેવકો અને મંદિરના સંચાલનમાં રહેલા વ્યક્તિઓ વચ્ચેના સંઘર્ષનો ઇતિહાસ ધ્યાનમાં લેવો જરૂરી છે. પુરી જગન્નાથ મંદિર હિંદુઓ માટેના મહત્વપૂર્ણ તીર્થસ્થાનોમાંનું એક છે. પૂજા અને દર્શન માટે સમગ્ર ભારતમાંથી લોકો દરરોજ હજારોની સંખ્યામાં આવે છે. વિવિધ પ્રકારના સેવકોએ મંદિરને પોતાના લાભ માટે ચલાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. ધાર્મિક વિચારણા તેમની વિચારસરણી અને પ્રવૃત્તિઓથી સૌથી દૂર રહી છે. મંદિરના કાર્યોનું યોગ્ય રીતે પર્યવેક્ષણ, નિયંત્રણ અને સંચાલન થાય અને યાત્રાળુઓ દેવતાઓની યોગ્ય રીતે ઉપાસના કરી શકે તે સુનિશ્ચિત કરવા માટે સરકારે વિવિધ પગલાં લીધાં છે. ઈ.સ. ૧૯૫૪ના શ્રી જગન્નાથ મંદિર અધિનિયમ પસાર થવા સુધી જે તથ્યપરિસ્થિતિઓ

દોરી ગઈ હતી તેનો વર્ણન અધિનિયમની ઉદ્દેશ કલમમાં કરવામાં આવ્યો છે. તેમાં જણાવાયું છે કે બ્રિટિશ વિજય પહેલાં ઘણાં સમયથી અને ત્યારબાદ પણ મંદિરના કાર્યોનું પર્યવેક્ષણ, નિયંત્રણ અને સંચાલન અનુક્રમી શાસકો, સરકારો અને તેમના અધિકારીઓની સીધી ચિંતા વિષય રહ્યું છે. સમયાંતરે સરકારે મંદિરના સંચાલનને નિયમિત કરવા પ્રયાસો કર્યા હતા. ઈ.સ. ૧૮૦૯ની ૨૮ એપ્રિલે જ ગવર્નર-જનરલ-ઈન-કાઉન્સિલ દ્વારા નિયમન જ પસાર કરવામાં આવ્યું હતું જેથી મંદિરનું યોગ્ય સંચાલન સુનિશ્ચિત થઈ શકે. ખુદાના રાજા, જેમને પછીથી પુરીના રાજા તરીકે નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યા, તેઓને પર્યવેક્ષક તરીકે મંદિરના કાર્યો અને તેની મિલ્કતોના સંચાલનની જવાબદારી સોંપવામાં આવી. તે પછી પણ મંદિરના વહીવટમાં ગંભીર અને ગહન અનિયમિતતાઓ કરવામાં આવી, જેના કારણે સરકારે અનેક પ્રસંગોએ હસ્તક્ષેપ કરવો પડ્યો. ઉદ્દેશ કલમમાં નોંધાયું હતું કે આ નિયમન જ હોવા છતાં વહીવટ બગડી ગયો હતો અને એવી પરિસ્થિતિ ઊભી થઈ હતી કે મંદિરના કાર્યો તથા તેની મિલ્કતોના સંચાલનની યોજના પુનઃગઠિત કરવી તથા તે માટે અગાઉના બધા કાયદાઓને અતિક્રમણ કરીને વધુ સારો વહીવટ અને શાસન પ્રદાન કરવું ઉપયુક્ત બન્યું હતું.

જગન્નાથ મંદિરના સંચાલનમાં સુધારો લાવવા માટેની પ્રક્રિયાનું પ્રથમ પગલું પુરી શ્રી જગન્નાથ મંદિર (વહીવટ) અધિનિયમ, ૧૯૫૨ હતું. તે અધિનિયમના હેતુઓ અને કારણોમાં આ રીતે જણાવવામાં આવ્યું હતું :

રાજા તરફથી કોઈ માર્ગદર્શન ન હોવા અને મંદિરના નિયમિત ખર્ચ માટે તેમની તરફથી પૂરતું યોગદાન ન મળવાના અભાવે, નિતિઓના અનુસૂચિત અને શિસ્તબદ્ધ પાલનને કલ્પના બહાર સુધી હાનિ પહોંચી છે અને રાજાએ વિવિધ સેબકો તથા મંદિરના અન્ય સેવકો પરનો પ્રાયોગિક રીતે સર્વ નિયંત્રણ ગુમાવી દીધો છે.

સેવકો અને સેબકોમાં આર્થિક સ્પર્ધા તથા નૈતિક અધોગતિએ તેમની ફરજબોધ અને પરસ્પર સહકારની સર્વ ભાવના છીનવી લીધી છે. વિશિષ્ટ દાનનિધિઓનો નિયમિત રીતે દુરુપયોગ અને ગેરવહેચો કરવામાં આવે છે. વિવિધ વર્ગો વચ્ચે હડતાળો સામાન્ય ઘટના બની ગઈ છે. લાખો યાત્રાળુઓ દ્વારા ઇચ્છિત અને પૂજનીય મહાપ્રસાદ નિર્ધારિત સમયે ઉપલબ્ધ ન રહેવાની સ્થિતિ આજકાલ હંમેશા રહે છે. અરૂઢિપૂર્ણ આચરણ તરફ થયેલાં ભંગોથી મંદિરની અંદર અત્યંત અશુદ્ધ અને અસ્વચ્છ પરિસ્થિતિ ઊભી થઈ છે અને મંદિર પરિસરમાં જ ગંભીર ગુનાઓનું આચરણ થવું પણ દુર્લભ નથી – દેવમૂર્તિ સુધી ક્યારેક અપવિત્ર કરવામાં આવી છે અને તેના કિંમતી આભૂષણો દૂર કરવામાં આવ્યા છે. મંદિરની અંદરની શાંતિ અને ગાંભીર્યને નિખાલસ ગુંડાગીરીએ સ્થાનાંતરિત કરી દીધું છે અને આવી કાયદાવિહિન સ્થિતિ માટે જવાબદાર ઉશ્કેરાયેલા તત્વોમાં મુખ્ય ભાગ તો મંદિરના સેવકો જ ભજવે છે.

અધિનિયમની હેતુ-કલમમાં આવેલ આ નિવેદનથી સ્પષ્ટ થાય છે કે સેવકો કોઈ ધાર્મિક ઉમંગથી પ્રેરિત નહોતા અને તેઓ મંદિરનું સંચાલન ધાર્મિક હેતુઓ માટે કરતા નહોતા. રાજાને વ્યવહારિક રીતે નિયંત્રણની બધી સત્તાઓથી વંચિત કરી દેવામાં આવ્યો હતો અને સેવકો તથા મંદિરના અન્ય નોકરો દ્વારા મંદિરની અંદર વિવિધ પ્રકારની દુષ્પ્રથાઓ ચલાવવામાં આવતી હતી. આવી પ્રકારની પ્રથાઓને અટકાવવા માટે પુરી શ્રી જગન્નાથ મંદિર (વહીવટ) અધિનિયમ, ૧૯૫૨ પસાર કરવામાં આવ્યો હતો. આ અધિનિયમ દ્વારા રાજ્ય સરકારને સેવાપૂજા, મંદિરના સંચાલન અને તેની દાનસંપત્તિ સાથે સંબંધિત વિવિધ સેવકો અને પુજારીઓ તથા અન્ય વ્યક્તિઓના હકો અને ફરજો સહિત અધિકારોના અભિલેખની તૈયારી માટે એક વિશેષ અધિકારીની નિમણૂક કરવાની સત્તા આપવામાં આવી હતી. આ અંતિમ પગલું જરૂરી હતું, કારણ કે ભગવાન જગન્નાથની કેટલીક કિંમતી સંપત્તિઓ રહસ્યમય રીતે ગાયબ થઈ ગઈ હતી. મંદિર સાથે સંબંધિત તમામ દસ્તાવેજોની તપાસ કર્યા બાદ અને તમામ હિતધારક પક્ષકારોની આપત્તિઓ સાંભળ્યા પછી વિશેષ અધિકારી દ્વારા આ અભિલેખ તૈયાર કરવાનું હતું. આ અભિલેખની તપાસ સ્થાનિક જિલ્લા ન્યાયાધીશ દ્વારા પણ થવાની હતી. આપત્તિઓ પર વિચારણા કર્યા પછી, જિલ્લા ન્યાયાધીશે અંતિમ રીતે આ અભિલેખને મંજૂરી આપી તેને રાજપત્રમાં પ્રકાશિત કરવાનું હતું. કલમ ૭ દ્વારા રાજ્ય સરકારને મંદિરના સંચાલન માટે પ્રકાશિત અભિલેખને અનુરૂપ નિયમો બનાવવાની સત્તા આપવામાં આવી હતી.

આ અધિનિયમની જોગવાઈઓ અનુસાર, એક વિશેષ અધિકારીની નિમણૂક કરવામાં આવી હતી. અધિનિયમમાં પરિકલ્પિત હકોનો અભિલેખ વિશેષ અધિકારીએ તૈયાર કર્યો હતો, જેમાં પૂજારીઓ, સેવકો અને મંદિરના અન્ય સેવકો સહિતની વ્યક્તિઓને સંબંધિત વિવિધ ફરજો અને કાર્યોનું ગણનાપૂર્વક વર્ણન કરવામાં આવ્યું હતું, જેમાં સેવકો દ્વારા અને સેવકો વચ્ચે નાણાં તથા અન્ય ચડાવાની વસૂલાત અને વહેંચણી જેવી ઘણી પ્રવૃત્તિઓ ધાર્મિક નહીં પરંતુ લૌકિક સ્વરૂપની હતી. હકોનો અભિલેખ મંદિરની અંદર અનુસરવાના ધાર્મિક વિધિઓનો સંગ્રહ નથી. ૧૯૫૨ના આ અધિનિયમનો હેતુ સેવકો દ્વારા કરવામાં આવતાં અત્યાચારને રોકવાનો હતો. પૂજારીઓ, સેવકો અને અન્ય પરિચારો દ્વારા બજાવવાની વિવિધ ફરજો અને તે ફરજો બજાવવાની પદ્ધતિ સ્પષ્ટપણે નિર્દિષ્ટ કરવા હકોનો અભિલેખ જરૂરી હતો.

૧૯૫૨ ના અધિનિયમ હેઠળ અધિકારોનો રેકૉર્ડ તૈયાર થયા પછી, મંદિરની અંદરની પરિસ્થિતિમાં સુધારો લાવવા અને ધર્મના નામે ચાલતા અત્યાચારોને રોકવા માટેનું આગળનું પગલું શ્રી જગન્નાથ મંદિર (વહીવટ) અધિનિયમ, ૧૯૫૪ હતું. આ અધિનિયમ “૧૯૫૨ ના અધિનિયમ હેઠળ તૈયાર કરાયેલા અધિકારોના રેકૉર્ડમાં સમાવાયેલ પ્રાચીન પરંપરાઓ અને પ્રચલનો તેમજ વિશિષ્ટ અને પરંપરાગત નીતિઓ અને વિધિવિધાનોને ધ્યાનમાં લઈને, અગાઉના બધા કાયદા, વિનિયમો અને વ્યવસ્થાઓને અધિષ્ઠાનમાંથી દૂર કરીને” પસાર કરવામાં

આવ્યો હતો. આ અધિનિયમ દ્વારા વ્યવસ્થાપન સમિતિની રચના કરવામાં આવી. મંદિર તથા તેની ધાર્મિક દાન-જમીનોનો વહીવટ અને શાસન સમિતિમાં નિહિત કરવામાં આવ્યું. સમિતિ શાશ્વત ઉત્તરાધિકાર અને સામાન્ય મુદ્દાવાળું એક નિગમિત મંડળ હોવું હતું અને તે દાવો કરી શકતી તથા તેના વિરુદ્ધ દાવો થઈ શકતો હતો (કલમ ૫). સમિતિના પ્રમુખ પુરીના રાજા હતા અને તેમાં જિલ્લા કલેક્ટર, મંદિરના પ્રશાસક તથા રાજ્ય સરકાર દ્વારા મંદિરના સેવકોમાંથી નિમણૂક કરાયેલા ચાર વ્યક્તિઓ જેવા વિવિધ અન્ય વ્યક્તિઓનો સમાવેશ થતો હતો. ગજપતિ મહારાજા સેવા સંબંધે પુરીના રાજાના અધિકારો અને વિશેષાધિકારોને કલમ ૮ દ્વારા સંપૂર્ણ રક્ષણ આપવામાં આવ્યું હતું.

સમિતિને (એ) નાણાંકીય બાબતો, (બી) નીતિઓ અને (સી) રત્ન ભંડાર સંબંધિત બાબતોનો વ્યવહાર કરવા માટે ઉપસમિતિઓ રચવાનો અધિકાર આપવામાં આવ્યો હતો.

અધિનિયમમાં પ્રશાસકની નિમણૂક તથા તેને સહાય કરવા માટે અધિકારીઓની નિમણૂક કરવાની જોગવાઈ પણ કરવામાં આવી હતી (કલમ ૧૯). પ્રશાસકને મંદિરમાં આવેલા તમામ દસ્તાવેજો અને મિલ્કતોની જાળવણી માટે જવાબદાર બનાવવામાં આવ્યો હતો અને તેને "મંદિરમાં કરવામાં આવેલ ચઢાવાની યોગ્ય વસૂલાતની વ્યવસ્થા કરવા" માટે અધિકૃત કરવામાં આવ્યો હતો

(કલમ ૨૧). કલમ ૨૧માં પ્રશાસકની વિવિધ ફરજોમાં નીચેની ફરજોનો સમાવેશ થતો હતો :

- "(એફ) જનસામાન્યના સભ્યો પાસેથી રોકડ અથવા વસ્તુરૂપે પ્રાપ્ત થતી ભેટ-ચઢાવ, ફી અને અન્ય આવકોના સંકલન, વિતરણ અથવા વહેંચણી સંબંધિત વિવાદોનો નિર્ણય કરવો;]
- (જી) સેવાપૂજા અને નીતિઓ સંબંધે, સ્વભાવથી સામાન્ય હોય કે વિશેષ, તે અંગે સેવકો, હોદ્દેદારો અને નોકરોના હકો, વિશેષાધિકારો, ફરજો અને બાધ્યતાઓ સંબંધિત વિવાદોનો નિર્ણય કરવો; અને]
- (એચ) વિવિધ સેવકો અને અન્ય વ્યક્તિઓને રેકૉર્ડ-ઓફ-રાઈટ્સ અનુસાર તેમની કાયદેસરની ફરજો સમયસર બજાવવા માટે આવશ્યક કરવું."

આ અધિનિયમને પ્રથમ પડકાર રાજા બીરકિશોર, પુરીના રાજા દ્વારા રિટ અરજીના માધ્યમથી અપાયો હતો. રાજાએ અધિનિયમની માન્યતાને પડકારતાં અનેક સંવિધાનિક પ્રશ્નો ઉઠાવ્યા હતા. એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે રાજાને કોઈ વળતર આપ્યા વિના તેની મિલ્કતથી વંચિત કરવામાં આવ્યો હતો. બીજું, એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે મંદિરના અધિપર્યવક્ષણ અને સંચાલનનો એકમાત્ર હક રાજાનો હતો અને યોગ્ય વળતર આપ્યા વિના તે હક દૂર કરી શકાય તેમ નહોતો. વધુમાં અધિનિયમ પર આ આધારે પણ આક્ષેપ કરવામાં આવ્યો હતો

કે તે ભેદભાવપૂર્ણ હતો અને સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૧૪થી પ્રભાવિત થતો હતો, કારણ કે વિશેષ કાયદેસરની કાર્યવાહી માટે માત્ર મંદિરને જ અલગથી પસંદ કરવામાં આવ્યું હતું. એ પણ દલીલ કરવામાં આવી હતી કે અધિનિયમની જોગવાઈઓ દ્વારા સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૬, ૨૭ અને ૨૮નું ઉલ્લંઘન થયું હતું. અંતે એવી દલીલ કરવામાં આવી હતી કે મંદિરની નિધિઓનો પ્રસ્તાવિત ઉપયોગ દેવતાના હિતોથી અસંબંધિત હેતુઓ માટે હતો, ગેરકાયદેસર હતો અને સત્તાતીત હતો. રાજા બીરકિશોર વિ./સ. ઓરિસ્સા રાજ્ય, (૧૯૬૪) ૭ એસ.સી.આર., ૩૨, આ મામલો આ અદાલતની સંવિધાન પીઠ સમક્ષ વિશદ રીતે સાંભળવામાં આવ્યો હતો. અધિનિયમની વિવિધ જોગવાઈઓનો ઉલ્લેખ ચુકાદામાં કરવામાં આવ્યો હતો, જેમાં કલમો ૧૫ અને ૨૧નો સમાવેશ થતો હતો. કલમ ૨૧-એનો વિશેષ રીતે પણ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો, જેમાં એવી જોગવાઈ હતી કે મંદિર સાથે સંકળાયેલા અથવા તેમાંથી કોઈ પણ વેતનભથ્થું કે પરિલાભ મેળવનારા તમામ સેવકો, પદધારકો અને અન્ય સેવકો, તેવી સેવા વારસાગત હોય કે ન હોય, સંચાલકના નિયંત્રણને આધીન રહેશે. વાર્ષિક બજેટની તૈયારી અને હિસાબોના ઓડિટ સંબંધિત જોગવાઈઓનો પણ ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો. આ અદાલતે આ નિષ્કર્ષ આપ્યો :

અધિનિયમની જોગવાઈઓની આ સમીક્ષાથી સ્પષ્ટ થાય છે કે, સામાન્ય રીતે કહીએ તો, આ અધિનિયમ મંદિરના ધાર્મિક કાર્યોના સંચાલન માટે જોગવાઈ કરે છે અને મંદિરના ધાર્મિક કાર્યોમાં

હસ્તક્ષેપ કરતો નથી; તે કાર્યો ૧૯૫૨ના અધિનિયમ હેઠળ તૈયાર કરાયેલા હક્કોના અભિલેખ અનુસાર અને જ્યાં એવો હક્કોના અભિલેખ ન હોય ત્યાં મંદિરમાં પ્રવર્તમાન રૂઢિ અને પ્રથાને અનુરૂપ કરવામાં આવવાના છે.

એમ પણ ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે પડકારવામાં આવેલ વિધાન દ્વારા અનુચ્છેદ ૧૪નું કોઈ ઉલ્લંઘન થયું ન હતું, કારણ કે ઓરિસ્સા રાજ્યના હિંદુ મંદિરોમાં આ મંદિરનું સ્થાન વિશિષ્ટ હતું. સંપત્તિના અપહરણ અંગે, અદાલતે દર્શાવ્યું કે રાજા અને તેમના પૂર્વજોને મંદિર સંબંધે હંમેશા બે અલગ હક્કો હતા. તેઓ મંદિરના આદ્ય સેવક હતા અને તે હિસાબે તેમને કેટલાક હક્કો અને વિશેષાધિકારો હતા. આ હક્કોને અધિનિયમ દ્વારા સ્પર્શવામાં આવ્યા ન હતા. તેમને મંદિરના વ્યવસ્થાપનનો પણ હક્ક હતો. તેમાંથી કોઈ સંપત્તિનો લાભકારી ભોગવટો સંકળાયેલો ન હતો. અધિનિયમ દ્વારા તેમને તે વ્યવસ્થાપનના હક્કથી વંચિત કરવામાં આવ્યા હતા અને તે હક્ક એવી એક સમિતિને સોંપવામાં આવ્યો હતો જેના તેઓ અધ્યક્ષ હતા.

કલમ ૧૫ ની ઉપકલમ (૧) ને આ આધારે પડકારવામાં આવી હતી કે સમિતિએ હક્કોના અભિલેખ અનુસાર સેવા-પૂજા અને મંદિરની નીતિઓના યોગ્ય પાલનની વ્યવસ્થા કરવાની સત્તા પોતાના હાથમા લીધી હતી.

આ રાજાના ધાર્મિક અધિકારો પર અતિક્રમણ હતું. આ અદાલતે ઠરાવ્યું હતું કે આ ઉપકલમ દ્વારા રાજાના કોઈપણ ધાર્મિક અધિકાર પર અતિક્રમણ થતું નહોતું. તેમાં માત્ર એટલું જ જોગવાયું હતું કે હક્કોના અભિલેખ અનુસાર સેવા-પૂજાના યોગ્ય પાલનની વ્યવસ્થા કરવી સમિતિનું કર્તવ્ય હતું. આ બાબત નિર્દેશિત કરવામાં આવી હતી :

સેવા-પૂજા વગેરેના હંમેશા બે પાસાં હોય છે. એક પાસું સેવા-પૂજાના હેતુ માટે સામગ્રી વગેરે પૂરી પાડવાનું છે. આ એક ધાર્મિકેતર કાર્ય છે. બીજું પાસું એ છે કે સામગ્રી વગેરે પૂરી પાડ્યા બાદ, સેવકો અથવા અન્ય એવા વ્યક્તિઓ, જેઓને તે કરવાની હકદારી હોઈ શકે, ધર્મના આદેશો અનુસાર જરૂરી સેવા-પૂજા અને અન્ય વિધિઓ કરે છે. કલમ ૧૫ ની ઉપકલમ (૧) નો સેવા-પૂજાના બીજા પાસાં સાથે, જે તેનો ધાર્મિક પાસો છે, કોઈ સંબંધ નથી; તે સેવા-પૂજાના ધાર્મિકેતર પાસા સાથે સંબંધિત છે અને સમિતિ ઉપર સેવા-પૂજાનું યોગ્ય રીતે નિર્વહ થાય તે માટે જોગવાઈ કરવાની ફરજ મૂકે છે અને તે અધિકારોના અભિલેખ અનુસાર પણ છે. તેથી, જો અધિકારોના અભિલેખમાં એવો ઉલ્લેખ હોય કે અમુક સામગ્રી સેવા-પૂજા માટે આવશ્યક છે, તો સમિતિ સેવા-પૂજા માટેની સામગ્રી આપવાનો ઈનકાર કરી શકશે નહીં. અમારો સ્પષ્ટ મત છે કે ઉપકલમ (૧) સમિતિ પર સેવા-પૂજાના ધાર્મિકેતર ભાગની દેખભાળ રાખવાની

ફરજ મૂકે છે અને તેના ધાર્મિક ભાગને સંપૂર્ણપણે અસ્પર્શિત રાખે છે. વધુમાં, આ ઉપકલમ હેઠળ સમિતિની ફરજ રહેશે કે જે લોકો ફરજના ધાર્મિક ભાગનું પાલન કરવાના છે તેઓ પોતાની ફરજો યોગ્ય રીતે બજાવે છે કે નહીં તે જોવે. પરંતુ આ પણ એક ધાર્મિકતર કાર્ય જ છે કે સેવકો અને અન્ય સેવકો પોતાની ફરજો યોગ્ય રીતે બજાવે છે કે નહીં તે જોવું; તે સ્વયં ધાર્મિક ફરજોના પાલનમાં હસ્તક્ષેપ કરતું નથી. તેથી, આ જોગવાઈ મંદિરના ધાર્મિક વ્યવહારોમાં હસ્તક્ષેપ કરે છે એવો આક્ષેપ નિષ્ફળ જ જવો જોઈએ.

કલમ ૨૧ સામેનો આક્ષેપ, જેમાં ખાસ કરીને મંદિરના કર્મચારીઓની નિમણૂક કરવા માટે એડમિનિસ્ટ્રેટરની સત્તાઓ અને કાર્યો તથા જે શરતો અને સુરક્ષાત્મક ઉપાયોના આધારે કોઈ સેવક, હોદ્દેદાર અથવા નોકર કાર્ય કરશે અને મંદિરના આભૂષણો અથવા અન્ય મૂલ્યવાન મિલકતના કબજામાં રહેવાનો તેમનો અધિકાર, વિવાદો, સેવકો અને મંદિરના અન્ય નોકરોના અધિકારો, વિશેષાધિકારો, ફરજો અને બાંહેધરીઓ નક્કી કરવાની બાબતોનો ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો હતો, તેને આ આધાર પર નામંજૂર કરવામાં આવ્યો કે આ જોગવાઈઓ ધાર્મિક બાબતોને બદલે લૌકિક બાબતો સંબંધિત હતી અને મંદિરની ધાર્મિક બાબતો પર તેમનો કોઈ સીધો પ્રભાવ નહોતો. એ પણ ઠરાવવામાં આવ્યું કે કલમ ૨૧-અ સ્પષ્ટપણે મંદિરના લૌકિક વહીવટ સાથે સંબંધિત હતી, જેના માટે

એડમિનિસ્ટ્રેટરને પ્રદાન કરવામાં આવેલી શિસ્તલક્ષી સત્તાઓ લૌકિક બાબતો ચલાવવા માટે આવશ્યક હતી. વધુમાં એ પણ દર્શાવવામાં આવ્યું કે સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૫ દ્વારા સંરક્ષિત પોતાના ધાર્મિક કાર્યો ચલાવવાના કોઈપણ ધાર્મિક સંપ્રદાયના હકથી તેને વંચિત કરવામાં આવ્યો ન હતો.

અધિનિયમની વિવિધ જોગવાઈઓના વિગતવાર વિશ્લેષણ પછી, અદાલત આ નિષ્કર્ષે આવી હતી કે રાજાના ધાર્મિક અધિકારોમાં અથવા સેવા-પૂજા નિર્વહ કરતી વખતે પાલન કરવાના ધાર્મિક વિધિ-વિધાનોમાં અધિનિયમની જોગવાઈઓ દ્વારા કોઈપણ રીતે હસ્તક્ષેપ કરવામાં આવ્યો નહોતો.

ત્યારબાદ, એક સમિતિની રચના કરવામાં આવી. મંદિરનું વહીવટ કાનૂની નિયંત્રણ હેઠળ આવ્યું. વહીવટ તંત્ર દ્વારા નોંધવામાં આવેલી બાબતોમાંની એક એ હતી કે મંદિરની અંદર વિવિધ સ્થળોએ મૂકવામાં આવેલ અને સેવકોની દેખરેખ હેઠળ રહેલા ઘડા અથવા થાળીઓમાં પડતી ભેટ-ચઢાવાની રકમનો યોગ્ય રીતે હિસાબ રાખવામાં આવતો નહોતો. આ સમસ્યાનું નિવારણ કરવા માટે બંધ પાત્રો અમલમાં મૂકવામાં આવ્યા, જેમાં ભેટ-ચઢાવો મૂકવાનો રહે. તેના પરિણામે સેવકોના એક વર્ગ દ્વારા વિવાદનો પ્રથમ ચરણ શરૂ થયો. ઓડિશા વડી અદાલતની વિભાગીય ખંડપીઠે બરગી મેકાપ અને અન્ય વિ. શ્રી જગન્નાથ મંદિર મેનેજિંગ કમિટી, એ.આઈ.આર. ૧૯૭૨ ઓડિશા ૧૦ માં, ખૂંટિયાઓ (સેવકો)ની

આ દલીલ નામંજૂર કરી કે ભેટ-ચઢાવો એકત્ર કરવા માટે બંધ પાત્રો મૂકવાથી તેમના ધાર્મિક અધિકારોમાં હસ્તક્ષેપ થાય છે. એવો નિર્ધાર કરવામાં આવ્યો કે અધિકારોના રેકૉર્ડ પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે તેમાં ધાર્મિક તેમજ ધાર્મિકિતર બંને પ્રવૃત્તિઓનો સમાવેશ થતો હતો. જેટલા સુધી વેટા પિંડિકા સંબંધિત બાબત છે, ખૂંટિયાઓની ફરજો ધાર્મિક સ્વરૂપની નહોતી. એવો નિર્ધાર કરવામાં આવ્યો હતો :

કોઈ વિશેષ કુશળતા વિના એવું કહી શકાય કે ચોકીદારો પોતાનું કામ નજર રાખનાર અથવા રક્ષક તરીકે બજાવતા હોય ત્યારે તેઓ કોઈ ધાર્મિક અથવા આધ્યાત્મિક વિધિ અથવા કર્મકાંડ બજાવતા ગણાવી શકાતા નથી. જ્યાં સુધી મેકાપ્સનો પ્રશ્ન છે, ત્યાં એવું જણાવાયું છે કે સાહન મેળા દરમિયાન તેમાંથી ત્રણ વ્યક્તિઓ ગાડુ તરીકે વર્ણવાયેલા પાત્રો પકડીને ત્રણ બાઢાઓ પર રહે છે. સિંહાસન પાસે જે કંઈ ભેટા અથવા પિંડિકા ફેંકવામાં આવે છે, તે તેઓ એકત્ર કરે છે અને ગાડુ નામના પાત્રમાં મૂકે છે. કાઠાઓ નજીક થાળી અને પરખા પર મૂકવામાં આવેલા ભેટા અને પિંડિકા બાબતે પણ તેમની ફરજો આવી જ છે. આથી, તેમની ફરજો પણ સંપૂર્ણપણે લૌકિક સ્વરૂપની છે, કારણ કે તેઓએ તો માત્ર પાત્રો પકડવાના હોય છે અથવા જમીન પર ફેંકાયેલી અર્પણવસ્તુઓ એકત્ર કરી પાત્રોમાં મૂકવાની હોય છે. આવી સેવાઓ બદલ તેમને વેતનરૂપે નિશ્ચિત ટકાવારી આપવામાં આવે છે. અપીલકર્તાઓના વિદ્વાન

વકીલ સાથે એ બાબતે સંમત થવું મુશ્કેલ છે કે આ ફરજો કોઈપણ રીતે દેવતા સમક્ષ બજાવવામાં આવતી વિધિઓ, કર્મકાંડો અથવા નીતિઓ સાથે સંકળાઈ શકે. હકીકત એ છે કે એકવાર અર્પણો કરવામાં આવે પછી ધાર્મિક ભાગ પૂર્ણ થઈ જાય છે. મેકાપ્સ અને ખુન્દિયાઓને સ્થળોની રક્ષા કરવાની અથવા ભૂમિ પર વિખેરાયેલી અર્પણવસ્તુઓ એકત્ર કરીને પાત્રોમાં મૂકવાની ફરજ સોંપવામાં આવે છે. ભેટા અને પિંડિકા સંબંધે આ વાદી સેવકોની આવી ફરજો હોવાને કારણે, નીચલી અદાલતોએ લીધો છે તે દૃષ્ટિકોણ સાથે સંમત થવામાં મને કોઈ સંકોચ નથી કે તેમની આ ફરજો ધાર્મિક વિધિઓથી અસંબંધિત છે. તેઓ સંપૂર્ણપણે લૌકિક સ્વરૂપની છે. તેથી, થાળીઓ, પરખાઓ અને ઝારીઓના સ્થાને યોગ્ય પાત્રોની વ્યવસ્થા કરીને અર્પણોની યોગ્ય વસૂલાત ગોઠવવાની અને ચોરીચપટી અટકાવવાની સત્તા વહીવટકર્તાની સત્તાઓની અંદર આવે છે. પાત્રોની આવી બદલીથી વાદી સેવકોની વિધિઓના પાલન પર કોઈપણ રીતે અસર થતી નથી.

તેથી, અદાલતે મંદિરના પરંપરાગત જગ્સ અને થાળીઓના સ્થાને ભેટ-ચઢાવની વસૂલાત માટે મંદિરના વિવિધ ભાગોમાં બંધ પાત્રો મૂકવાનો મંદિરના સંચાલનનો હક યથાવત્ રાખ્યો. આ ચુકાદા વિરુદ્ધ આ સર્વોચ્ચ અદાલતમાં

વિશેષ અનુમતિ અરજી દાખલ કરવામાં આવી હતી, જે નામંજૂર કરવામાં આવી હતી.

ત્યારબાદ, શ્રી જગન્નાથ મંદિર અધિનિયમ, ૧૯૫૪ માં ૩-૫-૧૯૮૩ થી અમલમાં આવે તેવી રીતે સુધારો કરવામાં આવ્યો હતો. કલમ ૨૮-બી અને ૨૮-સી ની સુધારેલી જોગવાઈઓ દ્વારા શ્રી જગન્નાથ મંદિર ફાઉન્ડેશન ઇન્ડ નામે એક નિધિ સ્થાપિત કરવામાં આવી, જેના કારણે વર્તમાન વિવાદ ઊભો થયો છે. આ નિધિનું સંચાલન મુખ્યમંત્રી, કાયદા વિભાગના પ્રભારી મંત્રી, કાયદા વિભાગમાં સરકારના સચિવ, નાણાં વિભાગના પ્રભારી સચિવ અથવા તેમના પ્રતિનિધિ અને પુરી જિલ્લાના કલેક્ટરનો સમાવેશ કરતી સમિતિ દ્વારા થવાનું હતું. મંદિરના પ્રશાસકને સમિતિના સચિવ બનાવવામાં આવ્યા હતા. સમિતિને રાજ્ય સરકારની મંજૂરીથી યાત્રાળુઓ અને ભક્તો દ્વારા મંદિરની મુલાકાત દરમિયાન અર્પણો મૂકવા માટે યોગ્ય માને તેવા મંદિરના સ્થળોએ એક અથવા વધુ હૂંડી સ્થાપિત કરવાની સત્તા આપવામાં આવી હતી. પ્રશાસક દ્વારા અધિકૃત ન કરવામાં આવેલ કોઈપણ વ્યક્તિએ મંદિરની અંદર સ્થાપિત હૂંડીની નજીક જવું કે તેમાં હસ્તક્ષેપ કરવો નહોતો. તેમ છતાં, જે કોઈ વ્યક્તિ વાસ્તવિક હેતુથી તેમાં કોઈ અર્પણ મૂકવા હૂંડીની નજીક જતી હોય, તેના માટે કોઈ અધિકૃતતા આવશ્યક નહોતી. સ્પષ્ટપણે જાહેર કરવામાં આવ્યું હતું કે કોઈપણ કાયદો, પરંપરા, પ્રચલન અથવા કરાર અથવા અધિકારોના અભિલેખમાં રહેલી કોઈ વિરોધાભાસી બાબત હોવા છતાં,

જગન્નાથ મંદિર (સુધારા) અધિનિયમ, ૧૯૮૩ ના પ્રારંભ પછી સ્થાપિત કરવામાં આવેલી હૂંડીમાં મૂકાયેલા અર્પણોમાં કોઈપણ સેવક કોઈ હિસ્સો મેળવવા પાત્ર રહેશે નહીં. વિશેષરૂપે એવી જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી કે ફાઉન્ડેશન ફંડમાં તે તમામ દાન અને ફાળો સામેલ રહેશે, જે રૂપિયા ૫૦૦/- થી વધુ રકમના હોય અને કોઈ વિશિષ્ટ હેતુ માટે કરવામાં આવ્યા ન હોય, તથા જે કોઈપણ વ્યક્તિ દ્વારા મંદિરને અથવા તેમાં સ્થાપિત કોઈ દેવતાના નામે આપવામાં આવ્યા હોય.

ફાઉન્ડેશન ફંડમાં રહેલી રકમો રાજ્ય સરકાર દ્વારા મંજૂર કરાયેલા બેંકોમાં દીર્ઘકાલીન નિશ્ચિત થાપણોમાં રોકવાની હતી. રાજ્ય સરકાર દ્વારા નિર્ધારિત મંદિરસંબંધિત કોઈપણ હેતુ માટે ફંડનો એક ભાગ વાપરવાની પરવાનગી રાજ્ય સરકાર આપી શકતી હતી. ફંડમાંથી પ્રાપ્ત થતું સમગ્ર વ્યાજ શ્રી જગન્નાથ મંદિર ફંડ નામના બીજા એક ફંડમાં જમા કરવાનું હતું. જગન્નાથ મંદિર ફંડમાંથી પચાસ ટકા કરતાં વધુ ન હોય તેવી રકમ શ્રી જગન્નાથ સંસ્કૃત વિશ્વ વિદ્યાલય, પુરીને ચૂકવવાની હતી. એ પણ જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી કે જગન્નાથ મંદિર ફંડમાંથી પાંચ ટકા કરતાં વધુ ન હોય તેવી રકમ સેવકોના કલ્યાણ માટે વાપરવાની હતી. આ સંદર્ભમાં ઉદ્દેખનીય છે કે શ્રી જગન્નાથ મંદિર ફંડના જમા ખાતામાં રહેલી રકમોનો ઉપયોગ, અન્ય બાબતો ઉપરાંત, મંદિર અને તેની મિલ્કતોના જતન-રખાવ માટે તથા મંદિરમાં ધાર્મિક વિધિઓ સંપન્ન કરવા માટે સેવકોને તાલીમ આપવા માટે પણ થઈ શકતો હતો.

કેટલાક સેવકો દ્વારા અંધારણીય માન્યતા સામે કલમો ૨૮-બી(૫), ૨૮-સી(૫)(એ) અને ૨૮-સી(૯) ને પડકારતી એક રિટ અરજી દાખલ કરવામાં આવી હતી. તેમનો દાવો એવો હતો કે હકોના અભિલેખ મુજબ તેઓ વેટા અને પિંડિકા માં એક આણા હિસ્સા માટે હકદાર હતા. મૂળરૂપે વેટા અને પિંડિકા થાળીઓ અને ઝારીઓ કહેવાતા પાત્રોમાં એકત્રિત કરવામાં આવતાં હતા. બાદમાં, મંદિરની અંદર વિવિધ સ્થળોએ આ ખુદા પાત્રોની જગ્યાએ પહેલાં લાકડાના બોક્સ અને ત્યારબાદ લોખંડના બોક્સ મૂકવામાં આવ્યા. રિટ અરજદારોના મતે, ૧૯૮૩ ના સુધારા દ્વારા સમાવેશ કરાયેલ કલમ ૨૮-બી(૧) ની જોગવાઈઓ મંદિરની પરંપરાને બિલકુલ અનુરૂપ નહોતી. તેમાં મંદિરની મુલાકાતે આવતા યાત્રિકો અથવા ભક્તો દ્વારા અર્પણો મૂકવા માટે મંદિરમાં એક અથવા વધુ ટૂંડીઓ સ્થાપિત કરવાની જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી. ટૂંડીમાં મૂકવામાં આવતાં અર્પણોમાં ભાગ લેવા અંગે સેવકોને કોઈ હક આપવામાં આવ્યો નહોતો. એવો દાવો કરવામાં આવ્યો કે આ નવી જોગવાઈઓ હકોના અભિલેખમાં નોંધાયેલ પ્રથા અને પ્રચલનના વિરુદ્ધ હતી. રિટ અરજીમાં ઘણી બધી બાબતો ઉઠાવવામાં આવી હોવા છતાં, કેસની સુનાવણી સમયે અરજદારોનો પડકાર મુખ્યત્વે શ્રી જગન્નાથ મંદિર અધિનિયમ, ૧૯૫૪ ની કલમ ૨૮-બી(૫) સામે હતો, જેના દ્વારા ટૂંડીઓમાં થયેલી વસુલાતમાં સેવકોનો હિસ્સો મેળવવાનો હક છીનવી લેવામાં આવ્યો હતો. ઉક્ત કલમ નીચે મુજબ છે:

"૨૮-બી. હૂંડીની સ્થાપના -

(૧) સમિતિ, રાજ્ય સરકારની મંજૂરીથી, મંદિરની મુલાકાત લેતા યાત્રિકો અને ભક્તો દ્વારા અર્પણો મૂકવા માટે મંદિરની અંદર તે યોગ્ય સમજે તેવા સ્થળે અથવા સ્થળોએ એક અથવા વધુ પાત્રો (જેને આ પછી હૂંડી તરીકે ઓળખવામાં આવશે) સ્થાપિત કરી શકશે.

એક્સ એક્સ એક્સ એક્સ

(૫) કોઈપણ કાયદા, રૂઢિ, પ્રચલન અથવા કરારમાં અથવા અધિકારના રેકૉર્ડમાં વિરુદ્ધમાં સમાયેલ કોઈ બાબત હોવા છતાં, શ્રી જગન્નાથ મંદિર (સંશોધન) અધિનિયમ ૧૯૮૩ ના અધિનિયમ ૧૦ ના પ્રારંભ પછી સ્થાપિત કરાયેલ હૂંડીમાં મુકવામાં આવેલી ભેટ-ચઢાવમાં કોઈપણ સેવક કોઈ હિસ્સો મેળવવા હકદાર રહેશે નહીં."

વડી અદાલત સમક્ષ રિટ અરજદારોનો મામલો એવો હતો કે હૂંડીઓની સ્થાપનાથી સેવકોની ધાર્મિક પ્રથા અને અધિકારો પર ગંભીર અતિક્રમણ થયું હતું. સેવકોને મંદિરમાં કરવામાં આવતી ચઢાવાની રકમ અને અર્પણોમાંથી ૧/૬મો હિસ્સો મેળવવાનો અધિકાર હતો. વેટા અને પિંડિકા માંથી ૧/૬મો હિસ્સો મેળવવાનો સેવકોનો અધિકાર માત્ર એ કારણસર સમાપ્ત થતો નથી કે અર્પણો નવી સ્થાપિત હૂંડીઓમાં મૂકવામાં આવ્યા હતા. યાત્રાળુઓ દ્વારા કરવામાં આવતી

ચઢાવામાંથી હિસ્સો મેળવવાનો સેવકોનો અધિકાર 'મિલ્કત' સ્વરૂપનો હતો અને ભગવાન જગન્નાથની 'સેવા' કરવાની ધાર્મિક વિધિનો અભિન્ન ભાગ હતો. ભારતીય સંવિધાનની કલમો રપ અને રકનું ઉદ્ધંધન કર્યા વિના આ ધાર્મિક વિધિઓમાં કોઈપણ રીતે હસ્તક્ષેપ કરી શકાય તેમ નહોતો. એવી પણ ફરિયાદ કરવામાં આવી છે કે 'જ્ઞેતાપતિ' તરીકે ઓળખાતી સેવકોની એક શ્રેણીને પણ વેટા અને પિંડિકા માંથી હિસ્સો મેળવવાના તેમના પરંપરાગત અધિકારથી વંચિત કરવામાં આવ્યા હતા, પરંતુ તેમને કેટલાક નાણાં આપી વળતર આપવામાં આવ્યું હતું. સેવકોને સમાન પ્રકારનું વળતર આપવામાં આવ્યું નથી. આ ભેદભાવપૂર્ણ વર્તન સમાન છે. પરંતુ અરજાનો મુખ્ય ભાર એ છે કે વેટા અને પિંડિકા માંથી હિસ્સો પ્રાપ્ત કરવાનો અધિકાર મિલ્કતનો અધિકાર છે અને યોગ્ય વળતર ચૂકવ્યા વિના આ અધિકાર છીનવી શકાય નહીં. તેથી, સંવિધાનની કલમો રપ અને રક હેઠળ સુરક્ષિત ધાર્મિક અધિકારોનું જ નહીં પરંતુ સેવકોના મિલ્કતના અધિકારને છીનવી લઈને કલમ ૩૦૦એની જોગવાઈઓનું પણ ઉદ્ધંધન થયું હતું.

અદાલતે ઠરાવ્યું કે અરજીકર્તા-સેવકોને અધિકાર નોંધપોથી અનુસાર તેઓ દ્વારા બજાવવામાં આવતી સેવા સાથે સંબંધિત વેટા અને પિંડિકામાં હિસ્સો મેળવવાનો અધિકાર, તે તેમની સેવા નો અભિન્ન અને અવિભાજ્ય ભાગ હતો. અર્પણોમાં હિસ્સો મેળવવાનો આ અધિકાર સેવકો દ્વારા ધાર્મિક ફરજો બજાવવાથી અલગ પાડી શકાય તેમ ન હતો. સેવકોને અર્પણોમાં હિસ્સો મેળવવાથી વંચિત

કરવું ધાર્મિક આચરણમાં હસ્તક્ષેપ સમાન હતું અને તેથી ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૫(૧) નો ભંગ કરતું હતું. અદાલતે ઠરાવ્યું કે અધિનિયમ ૧૦ of ૧૯૮૩ દ્વારા ઉમેરવામાં આવેલ કલમ ૨૮-બીની ઉપકલમ (૫) અને કલમ ૨૮-સીની ઉપકલમ (૯), જેમાં એવું નિર્ધારિત કરવામાં આવ્યું હતું કે સેવકોને એવા અર્પણોમાં કોઈ હિસ્સો મળવા પાત્ર રહેશે નહીં, જે વાસ્તવમાં વેટા અને પિંડિકા સ્વરૂપના હતા, તે ભારતના બંધારણથી પર હતા. અદાલતે બીજી એક બાબત અંગેનો પ્રશ્ન ખુલ્લો રાખ્યો, જે અન્ય એક કેસમાં અપીલમાં પ્રલંબિત હતો, કે હૂંડીમાં થયેલ સમગ્ર વસૂલાત વેટા અને પિંડિકા ગણાય છે કે નહીં.

આ આદેશથી વ્યથિત થઈ, જગન્નાથ મંદિરની અપીલકર્તા-વ્યવસ્થાપન સમિતિ તથા પ્રશાસક પણ અપીલમાં આવ્યા છે. અપીલકર્તાઓનો દાવો એવો છે કે સેવકોને મંદિરમાં કરવામાં આવતી અર્પણ-ભેટોમાં હિસ્સો મેળવવાનો કોઈ ધાર્મિક હક, કાનૂની હક અથવા મૂળભૂત હક નહોતો. સુધારા અધિનિયમ દ્વારા મંદિરના વિવિધ સ્થળોએ હૂંડીઓ સ્થાપવાની જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી અને તે સાથે જ મંદિર નિધિના એક હિસ્સાનો ઉપયોગ સેવકોના કલ્યાણ માટે કરવામાં આવે તેવી પણ જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી તથા વિકલાંગોની જાળવણી, વૃદ્ધાવસ્થા પેન્શન, લગ્ન પૂર્વધિરાણ વગેરે માટે પણ જોગવાઈ કરવામાં આવી હતી. આ બધી જોગવાઈઓથી સેવકોને વાસ્તવિક લાભ મળવાની સંભાવના હતી. કરવામાં આવેલા સુધારાઓમાં કંઈ પણ અસંવિધાનિક કે મનસ્વી ન હતું. એવું

દર્શાવવામાં આવ્યું કે જો લેખિત અરજદાર રહેલા સેવકોના દાવાઓ સ્વીકારવામાં આવે, તો અન્ય વિવિધ પ્રકારના સેવકોને પણ નવી રચાયેલ નિધિમાંથી ચુકવણી કરવી પડે. તેનો પરિણામ એવો આવશે કે નિધિ રચવાના સમગ્ર હેતુને નિષ્ફળ બનાવવામાં આવશે. વિવિધ દાનધર્મના હેતુઓ ઉપરાંત, મંદિરની જાળવણી માટે તથા યાત્રાળુઓને સુવિધાઓ પૂરી પાડવા માટે પણ નાણાંની આવશ્યકતા હતી. હૂંડીઓ અર્પણ-ભેટોની વસૂલાત માટેના બંધ પાત્રોના બદલે મૂકવામાં આવેલી નહોતી, પરંતુ તેવા પાત્રો ઉપરાંતની વધારાની વ્યવસ્થા તરીકે મૂકવામાં આવી હતી. ભાવિકો ઈચ્છે તો પરંપરાગત રીતથી વેદી પર અથવા બંધ પાત્રોમાં અર્પણ-ભેટો કરી શકે છે.

આ કેસમાં નિર્ધારણ માટે ઊભો થતો પ્રથમ પ્રશ્ન એ છે કે અધિકાર નોંધમાં માન્ય કરાયેલ મુજબ સેવકોને વેટા અને પિંડિકા માં હિસ્સો મેળવવાનો અધિકાર ધાર્મિક અધિકાર છે કે નહીં. આ પ્રશ્ન વિશેષરૂપે બૈરાગી મેકાપ અને અન્ય વિ. શ્રી જગન્નાથ મંદિર મેનેજિંગ કમિટી, એ.આઈ.આર. ૧૯૭૨ ઓરિસા ૧૦ ના કેસમાં વિચારવામાં આવ્યો હતો. તે કેસમાં વડી અદાલતે ઠરાવ્યું હતું કે વસૂલાતમાં હિસ્સો મેળવવાનો અધિકાર ધાર્મિક ન હોવા પામીને ધાર્મિકેતર અધિકાર છે. ભક્તો દ્વારા અર્પણો કરવામાં આવે ત્યારે ધાર્મિક વિધિ પૂર્ણ થાય છે. અર્પણોની વસૂલાત કરવી અને તે અર્પણોનું સેવકોના વિવિધ સમૂહો તથા અન્ય સેવકો વચ્ચે વિતરણ કરવું સંપૂર્ણપણે ધાર્મિકેતર પ્રવૃત્તિઓ હતી. વડી અદાલતના આ ચુકાદા વિરુદ્ધની

વિશેષ પરવાનગી અરજિ નામંજૂર કરવામાં આવી હતી. પરંતુ અપીલ હેઠળના ચુકાદામાં વિરુદ્ધ અભિપ્રાય અપનાવવામાં આવ્યો છે. સામાવાળાઓ તરફથી દર્શાવવામાં આવ્યું છે કે તેઓ પ્રથમ કેસમાં પક્ષકારો નહોતા. વધુમાં, આ કેસમાં પ્રશ્ન એ છે કે અધિનિયમની ૧૯૮૩માં અમલમાં મૂકવામાં આવેલી નવી જોગવાઈઓ દ્વારા, જેના અંતર્ગત મંદિરના વિવિધ સ્થળોએ હૂંડીઓ મૂકવામાં આવી હતી અને એવી જાહેરાત કરવામાં આવી હતી કે હૂંડીઓમાં અર્પણરૂપે અપાયેલ રકમના કોઈપણ ભાગ માટે સેવકો હકદાર રહેશે નહીં, શું સેવકોના કોઈ ધાર્મિક અધિકારમાં હસ્તક્ષેપ કરવામાં આવ્યો હતો કે નહીં.

પાલિયા મેકાપ્સ સંબંધિત હક્કોની નોંધની એક નકલ અદાલતમાં રજૂ કરવામાં આવી છે. હક્કોની નોંધની શરૂઆત "હક્કોની નોંધ – શ્રી જગન્નાથ મંદિર, પુરી – મંદિરની સેવા-પૂજા માટે નિયુક્ત અથવા તેની સાથે સંકળાયેલા સેવકોના વિવિધ વર્ગો તથા અન્ય લોકોના હક્કો અને ફરજો અંગેની નોંધ" એવા શીર્ષક હેઠળના ઉલ્લેખથી થાય છે. આ જ શીર્ષક દર્શાવે છે કે હક્કોની નોંધમાં માત્ર હક્કોની નોંધ જ નથી, પરંતુ મંદિરની સેવા-પૂજા માટે નિયુક્ત અથવા તેની સાથે સંકળાયેલા સેવકોના વિવિધ વર્ગો તથા અન્ય લોકોની ફરજોનો પણ સમાવેશ થાય છે. પરંતુ આ બધી ફરજો ધાર્મિક ફરજો નથી અને આ ફરજોનું નિર્વહન કરવાની રીતો પણ ધાર્મિક વિધિઓ નથી. ચોકીદાર (પાલિયા મેકાપ) ને આગામી ચોકીદાર આવતાં સુધી મંદિરના દરવાજાઓની રક્ષા કરવી પડે છે. ચોકીદારે ગર્ભગૃહના દ્વાર

ખોલ્યા પછી સવારે કેટલીક બાબતો ચથાવત્ અને યોગ્ય સ્થિતિમાં છે કે કેમ તેની ખાતરી પણ કરવી પડે છે. તેને દેવતાઓના વસ્ત્રો વ્યવસ્થિત છે કે નહીં તે પણ તપાસવું પડે છે. આવી પ્રકારની ફરજ કોઈ સ્થળના ચોકીદાર અથવા સંભાળનારની સામાન્ય ફરજ છે અને તેનું સ્વરૂપ સંપૂર્ણપણે લૌકિક છે. આ ચુકાદામાં અગાઉ દર્શાવવામાં આવ્યું છે કે ભક્તો દ્વારા અર્પણ કરવામાં આવેલી ભેટોને સેવકો દ્વારા કેવી રીતે સુરક્ષિત રાખવાની અને ગડુઓ (કળશો) માં એકત્ર કરવાની હોય છે. સેવકોને આ કાર્યો કરવા પડે છે, કારણ કે તેઓ આ હેતુસર નિયુક્ત કરવામાં આવ્યા છે. પોતાના કાર્યના બદલામાં તેમને વેતન ચૂકવવામાં આવતું હોઈ શકે છે. તેઓએ એકત્ર કરેલી ભેટોના એક ભાગની ચૂકવણી કરીને તેમને પરિશ્રમફળ પણ આપવામાં આવતું હોઈ શકે છે. મંદિરની સફાઈ, જેમાં મંદિરના પથરાયેલા તળિયા પર તેમજ સિંહાસન પરથી છૂટા પડેલા નાણાં એકત્ર કરવાનો સમાવેશ થાય છે, તેને કોઈ ધાર્મિક વિધિના પાલન તરીકે માનવામાં આવી શકતું નથી. ઉલટું, તે નાણાંની સીધી અને સાદી ઉઘરાણી કરવાની ક્રિયા છે, જેના માટે નાણાં એકત્ર કરનારાઓને નિર્ધારિત હિસ્સો આપવામાં આવે છે. અમારી દષ્ટિએ, આ કામો બદલ સેવકોને પરિશ્રમફળ આપવાની રીત સિવાય તે બીજું કંઈ નથી. સેવકોને પરિશ્રમફળ માટે નાણાં એકત્ર કરવાની આ ક્રિયાઓ દ્વારા ધર્મનો સ્વીકાર, આચરણ અથવા પ્રસાર કરતા હોવાનું કહી શકાય નહિ.

હવે હૂંડીઓ સ્થાપિત કરવામાં આવી છે. કલમ ૨૮બી(૪) મુજબ, સંચાલકની અધિકૃતિ વિના કોઈપણ વ્યક્તિને, જેમાં સેવકોનો પણ સમાવેશ થાય છે, હૂંડીની નજીક જવાનું મનાઈ છે. તેમ છતાં, ભક્તો અર્પણ કરવા હૂંડીની નજીક જઈ શકે છે. હૂંડી સંબંધે સેવકોને કોઈ ફરજ બજાવવાની નથી અને હૂંડીમાં કરાયેલ અર્પણમાં હિસ્સા સ્વરૂપે તેમને કોઈ પરિશ્રમિક પણ મળતું નથી. હૂંડીઓની સ્થાપના સેવકોના ધાર્મિક અધિકારોમાં હસ્તક્ષેપ સમાન કેવી રીતે ગણાય, તે સમજવું મુશ્કેલ છે. આ બાબત ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે અર્પણ દેવતાઓને કરવામાં આવે છે, સેવકોને નહીં. દેવતાઓને અર્પણ રૂપે અપાયેલ નાણાં કેવી રીતે એકત્રિત કરવા અને વિતરણ કરવા તે નક્કી કરવાનો અધિકાર વ્યવસ્થાપક સમિતિને છે. અર્પણોની વસૂલી અને વહેંચણીની પદ્ધતિમાં કોઈ ફેરફાર થાય, તો સેવકોને તેની ફરિયાદ કરવાનો અધિકાર નથી. યાત્રાળુઓ હજી પણ હૂંડીઓને અવગણી શકે છે અને પરંપરાગત રીતે સિંહાસન પર અથવા તેની નજીક અર્પણ કરીને દેવતાઓને અર્પણ કરી શકે છે. યાત્રાળુઓનો આ અધિકાર અથવા મંદિરની અંદર પૂજા કરવાની રીત અધિનિયમ દ્વારા કોઈપણ રીતે કબજે લેવામાં આવી નથી. સેવા-પૂજા યથાવત ચાલતી રહેશે. અધિનિયમે માત્ર એટલું જ કાર્ય છે કે હૂંડીઓની જોગવાઈ કરી છે, જ્યાં યાત્રાળુઓ, જો તેઓ તેવી ઈચ્છા ધરાવતા હોય, તો તેમની અર્પણરાશિ જમા કરી શકે.

મંદિરના વિવિધ ભાગોમાં હૂંડીઓ મૂકવાથી મેકાપ્સની આવકમાં ઘટાડો થવાની શક્યતા છે, તે સાચું છે, પરંતુ સાથે સાથે તેમની ફરજો અને જવાબદારીઓમાં પણ ઘટાડો થયો છે. તેમને હૂંડીઓ પર પહેરો રાખવાનો રહેતો નથી અને હૂંડીઓમાં કરવામાં આવેલા અર્પણો એકત્ર કરીને મંદિર સત્તાધિકારી સમક્ષ જમા કરાવવાના પણ રહેતા નથી. નાણાંની વસૂલાત સાથે વસૂલ કરાયેલ નાણાંનો હિસાબ આપવાની જવાબદારી પણ સંકળાયેલી હોય છે. આ બધી જ ભારરૂપ બાધ્યતાઓ હવે ઘટી ગઈ છે. સેવકોનો એવો કેસ નથી કે તેમને કોઈ વેતન વિના કામ કરવા કહેવામાં આવ્યું છે. તેથી, અમારા મતે, સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૫ અને ૨૬ દ્વારા ખાતરી આપવામાં આવેલા કોઈપણ ધાર્મિક અધિકારના ઉલ્લંઘનનો કોઈ પ્રશ્ન ઊભો થતો નથી.

આ કેસની પરિસ્થિતિઓમાં સેવકો અનુચ્છેદ-૩૦૦એનો આશ્રય પણ લઈ શકતા નથી. દેવતાઓને કરવામાં આવતી અર્પણીઓ સેવકોની મિલકત નથી. સેવકોને આ અર્પણીઓમાંનો હિસ્સો અર્પણીઓની રક્ષા અને વસૂલાત કરવા બદલના વેતનરૂપે આપવામાં આવે છે. હૂંડીઓમાં જમા કરાયેલા નાણાં બાબતે તેમને આ ફરજો બજાવવાની રહેતી નથી. આ નાણાંમાં તેઓને હક્કરૂપે કોઈ હિસ્સો મળવાનો અધિકાર નથી. આ કેસની પરિસ્થિતિઓમાં સેવકોના મિલકતના કોઈ અધિકારથી વંચિત કરવાનો કોઈ પ્રશ્ન ઊભો થતો નથી. માત્ર એટલા કારણે કે ભૂલવશ કેટલાક નાણાં 'જ્ઞેતાપતિઓ'ને વળતર તરીકે ચૂકવવામાં આવ્યા હતા,

તેથી સેવકોને એવું કોઈ વળતર મેળવવાનો કોઈ અધિકાર પ્રાપ્ત થતો નથી. મંદિર સમિતિ દ્વારા થયેલી ભૂલના આધારે કોઈ અધિકાર સ્થાપિત થઈ શકતો નથી.

કેસનો બીજો એક પાસો, જેને ધ્યાનમાં રાખવો આવશ્યક છે, એ એવો છે કે મંદિરના કુપૃબંધનને રોકવા અને સેવકો દ્વારા ચઢાવાની રકમોના ગેરવપરાશને બંધ કરવા માટે ૧૯૫૨નો અધિનિયમ તથા પુરી શ્રી જગન્નાથ મંદિર (પ્રશાસન) અધિનિયમ, ૧૯૫૪ પસાર કરવા પડ્યા હતા. બંને અધિનિયમોની ઉદ્દેશ કલમમાં સ્પષ્ટ રીતે નોંધવામાં આવ્યું છે કે રકમોનો ગેરવપરાશ થતો હતો અને વિવિધ ઘોર ગુનાઓ મંદિર પરિસર અંદર જ આચરવામાં આવતા હતા. સેવકોએ વ્યવહારિક રીતે મંદિરનું સંચાલન પોતાના કબજામાં લઈ લીધું હતું. આ બધી બાબતોને રોકવા માટે આ બંને અધિનિયમો પસાર કરવામાં આવ્યા હતા. શિસ્ત અને યોગ્ય વાતાવરણ પુનઃસ્થાપિત કરવા માટે એક સમિતિની રચના કરવામાં આવી હતી જેથી મંદિરની અંદર પૂજા શાંતિપૂર્ણ રીતે અને યોગ્ય રીતે કરવામાં આવી શકે.

કેસનો વધુ એક પાસો એ છે કે પુરી જગન્નાથ મંદિર અતિ પ્રાચીન રચના છે, જેને યોગ્ય રીતે જાળવી રાખવાની આવશ્યકતા છે. શ્રી જગન્નાથ મંદિર ફંડની રચનાના ઉદ્દેશ્યોમાંથી એક મંદિરનું સંરક્ષણ અને જતન કરવાનો છે તથા સેવકોને તાલીમ આપવી અને ઉપાસકો તથા યાત્રાળુઓ માટે તબીબી રાહત, પાણી અને સ્વચ્છતાની વ્યવસ્થા પૂરી પાડવી અને તેમના નિવાસ માટે ઈમારતો બાંધવી

સહિતના વિવિધ અન્ય પરોપકારી કાર્યો કરવાનો પણ છે. આ તમામ હેતુઓ માટે નાણાંની જરૂર છે. મંદિર સમિતિએ અર્પણોની યોગ્ય વસૂલાત સુનિશ્ચિત કરવા માટે ગડુના સ્થાને બંધ પાત્રો મુકવા તથા હૂંડીઓ મૂકવા જેવા કેટલાક ઉપાયો અપનાવ્યા હતા. આ નાણાં પરોપકારી હેતુઓ માટે વપરાશમાં લેવાના છે. સેવકોને એવી ફરિયાદ કરવાનો અવકાશ નથી કે આ પ્રક્રિયામાં તેમની મિલકત તથા ધાર્મિક અધિકારો છીનવી લેવામાં આવ્યા છે. હૂંડીઓ મૂકવાથી તેમની પ્રવૃત્તિઓ પર મર્યાદા આવી શકે અને અર્પણોમાંથી તેમના હિસ્સામાં ઘટાડો પણ થઈ શકે, પરંતુ તે સેવકોના કોઈ ધાર્મિક અથવા માલિકીના અધિકારના સંકોચન સમાન ગણાતું નથી.

કલમ ૨૫ ધર્મને માનવાનો, આચરણ કરવાનો અને પ્રસાર કરવાનો અધિકારની ખાતરી આપે છે. આ કેસમાં સફળ થવા માટે, સેવકોને એ સ્થાપિત કરવું પડશે કે તેમને સોંપવામાં આવેલી ફરજો, જેમાં ભક્તો દ્વારા કરવામાં આવતી ભેટ-ચઢાવાની વસૂલાતનો સમાવેશ થાય છે, તે ‘ધર્મના આચરણ’ સમાન હતી. સેવકો મંદિરના સેવકો હતા અને તેઓ મંદિરના ટ્રસ્ટીઓની શિસ્ત અને નિયંત્રણને આધીન હતા. સંચાલકને કલમ ૨૧(૨)(એ) દ્વારા મંદિરના તમામ અધિકારીઓ અને કર્મચારીઓની નિમણૂક કરવાની સત્તા આપવામાં આવી છે. કલમ ૨૧ની ઉપકલમ (૨) સંચાલકને આ સત્તા પણ આપે છે :

- "(ઈ) સામાન્ય અથવા વિશેષ આદેશો દ્વારા એવી શરતો અને સુરક્ષાત્મક ઉપાયો નિર્ધારિત કરવા, જે તેને યોગ્ય જણાય અને જેના આધીન કોઈ પણ સેવક, પદધારક અથવા નોકરને મંદિરના દાગીના અથવા અન્ય મૂલ્યવાન માલમત્તાના કબજામાં રહેવાનો હક રહેશે;
- (એફ) જાહેર જનતાના સભ્યો પાસેથી રોકડમાં અથવા વસ્તુરૂપે પ્રાપ્ત થતી ભેટો, ફી અને અન્ય પ્રાપ્તિઓના સંગ્રહ, વિતરણ અથવા વહેંચણી સંબંધિત વિવાદોનો નિર્ણય કરવો;
- (જી) સેવા-પૂજા અને નીતિઓ સંબંધે, તે સામાન્ય સ્વરૂપની હોય કે વિશેષ સ્વરૂપની, સેવકો, પદધારકો અને નોકરોના અધિકારો, વિશેષાધિકારો, ફરજો અને બાધ્યતાઓ સંબંધિત વિવાદોનો નિર્ણય કરવો; અને
- (એચ) વિવિધ સેવકો તથા અન્ય વ્યક્તિઓને હક્કોની નોંધણી મુજબ તેમની કાયદેસર ફરજો સમયસર નિભાવવાની માંગ કરવી."

અધિનિયમની કલમ ૨૧-એ એ પણ જાહેર કરે છે કે મંદિર સાથે સંકળાયેલા સેવકો, હોદ્દેદારો અને નોકરો, તેવી સેવા વારસાગત હોય કે ન હોય, એડમિનિસ્ટ્રેટરના નિયંત્રણને આધીન રહેશે. આ કલમ દ્વારા એડમિનિસ્ટ્રેટરને સત્તા આપવામાં આવી છે કે તે પરિલાભો અથવા અનુલાભોની પ્રાપ્તિ રોકી શકે, તેમજ કલમમાં દર્શાવ્યા મુજબ કરાયેલા વિવિધ દુરાચરણો માટે અથવા અન્ય કોઈ

પૂરતા કારણસર ઉપરોક્ત પૈકી કોઈપણ વ્યક્તિને નિલંબિત કરી શકે અથવા બરતરફ કરી શકે. કલમ ૨૩, જે અમારા હેતુ માટે પણ મહત્વપૂર્ણ છે, નીચે મુજબ છે :

"૨૩. સ્થાપના અનુસૂચિ : (૧) પ્રથમ વહીવટકર્તાની નિમણૂક પછી, તે શક્ય તેટલી વહેલી તકે, મંદિરની સંસ્થાપનામાં તેની દૃષ્ટિએ આવનારા અધિકારીઓ અને કર્મચારીઓની ફરજો, પદનામો અને વર્ગો દર્શાવતી સમયસૂચિ તૈયાર કરીને સમિતિ સમક્ષ રજૂ કરશે અને તેમને ચૂકવવાપાત્ર પગાર તથા ભથ્થાં સંબંધિત તેના પ્રસ્તાવો તેમાં સમાવી દેશે, અને આવી સમયસૂચિ સમિતિની મંજૂરી મળતા અમલમાં આવશે."

આ તમામ જોગવાઈઓ દર્શાવે છે કે સેવકોની નિમણૂક વ્યવસ્થાપક દ્વારા કરવામાં આવે છે અને તેમને વ્યવસ્થાપક દ્વારા સોંપવામાં આવેલ કાર્યો બજાવવાના હોય છે. જરૂરી જણાય ત્યારે વ્યવસ્થાપકને તેમની સામે શિસ્તભંગ સંબંધિત કાર્યવાહી હાથ ધરવાની સત્તા છે. વ્યવસ્થાપકને મંદિરના કર્મચારીઓની યાદી તૈયાર કરવાની અને તેમનો પગાર વગેરે નક્કી કરવાની સત્તા પણ અપાયેલ છે. આ જોગવાઈઓ ફરીથી દર્શાવે છે કે સેવકો મૂળભૂત રીતે મંદિરના નોકરો છે. સેવકોની સ્થિતિની કોઈપણ રીતે મહંત અથવા શેબાયતની સ્થિતિ સાથે સમતા

કરી શકાય નહીં. સેવકોને મંદિરની તે મિલકતોમાં, જેમની તેમને કાળજી રાખવાની હોય, કોઈ હિતસ્વાર્થ નથી.

તેઓને સેવા-પૂજા દરમ્યાન કેટલીક ફરજો હોય છે, પરંતુ તેમને દેવમૂર્તિઓને સ્પર્શ કરવાની પરવાનગી નથી. તેઓએ સિંહાસનની ધાર પર પગ રાખીને સિંહાસન સાફ કરવાનું હોય છે. તેઓએ જેટલું હાથ પહોંચે તેટલું જમીન પર ઊભા રહીને સિંહાસન પર ફેંકવામાં આવેલી જે કંઈ વેટા પિંડિકા હોય તે એકત્રિત કરવાની હોય છે. તેઓ ત્રણ ધૂપાઓમાં ઉપયોગ માટે ભંડાર મેકાપ્સ પાસેથી સોનાના આભૂષણો લાવે છે અને તે પૂજા પાંડાઓને આપે છે અને પૂજા પછી તેઓ તે આભૂષણો પાછાં લઈ દરરોજ ભંડારમાં જમા કરે છે. તેઓ સ્ટોરહાઉસમાંથી ચંદનનો લેપ પણ લાવે છે અને તે ત્રણ પાંડાઓને આપે છે. વિધિ પૂર્ણ થયા પછી તેઓ ચાંદીની થાળી ભંડારમાં જમા કરે છે. તેઓ પ્રકાશ માટે કપૂર પણ લાવે છે અને દ્વાર બંધ કરવામાં આવે તે સમયે હાજર રહે છે તથા દ્વારોની નજીક જ સૂએ છે. સેવકો દ્વારા બજાવવામાં આવતી આ ફરજો સેવા-પૂજા સાથે સંબંધિત છે, પરંતુ વાસ્તવિક સેવા-પૂજા સેવકો દ્વારા કરવામાં આવતી નથી. મંદિરમાં અંદર તથા દેવમૂર્તિઓના સિંહાસન પર વિખરાયેલી પડેલી રકમ સહિતની અર્પણવસ્તુઓના સંગ્રહનો સેવા-પૂજા સાથે કોઈ સંબંધ નથી. આ ફરજો સેવા-પૂજા પૂર્ણ થયા પછી બજાવવામાં આવે છે. મંદિરમાં અંદરની રકમ અને અન્ય અર્પણવસ્તુઓનો સંગ્રહ સેવકો દ્વારા ધાર્મિક પ્રથા તરીકે ગણાવી શકાય નહીં. તેઓ માત્ર મહેનતાણાં બદલ

તેમને સોંપવામાં આવેલી ફરજો બજાવતા હતા. મંદિરમાં અંદર થતી દરેક પ્રવૃત્તિને ધાર્મિક પ્રથા તરીકે માનવી શકાય નહીં. વધુમાં, બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૫ના ઉપખંડ (૨) દ્વારા ‘ધાર્મિક પ્રથા સાથે સંકળાયેલી હોઈ શકે તેવી કોઈપણ આર્થિક, નાણાકીય, રાજકીય અથવા અન્ય લૌકિક પ્રવૃત્તિનું નિયમન કરવા અથવા તેના પર પ્રતિબંધ મૂકવા’ માટે કાયદો બનાવવાનો રાજ્યનો અધિકાર વિશેષરૂપે અનામત રાખવામાં આવ્યો છે. જો ધાર્મિક પ્રથા સાથે સંકળાયેલી કોઈ નાણાકીય અથવા આર્થિક પ્રવૃત્તિ હોય, તો તેવી પ્રવૃત્તિ ધાર્મિક પ્રથા સાથે સંકળાયેલી હોવા છતાં રાજ્ય આવી પ્રવૃત્તિઓનું નિયમન કરવા માટે કાયદો બનાવી શકે છે. વર્તમાન કેસમાં, અમારો મત એવો છે કે સેવકોને સોંપવામાં આવેલી વિવિધ ફરજો ધાર્મિક પ્રથા સાથે સંકળાયેલી હોય કે ન હોય, તે લૌકિક પ્રવૃત્તિઓ સિવાય બીજું કંઈ નથી. વધુમાં, કોઈપણ સ્થિતિમાં, રાજ્ય વિધાનસભાને ભક્તો દ્વારા મંદિરમાં અંદર કરાતી નાણાંની અર્પણીઓના સંગ્રહ અને ઉપયોગનું નિયમન કરવા માટે કાયદા બનાવવાની સત્તા છે.

તિલ્કાયત શ્રી ગોવિંદલાલજી મહારાજ વિ. રાજસ્થાન રાજ્ય અને અન્યઓના મામલામાં (૧૯૬૪) ૧ એસ.સી.આર. ૫૬૧, આ અદાલતની બંધારણીય ખંડપીઠે એવું ઠરાવ્યું હતું કે મંદિરની મિલ્કતોનું સંચાલન કરવાનો અધિકાર સંપૂર્ણપણે ધાર્મિકેતર બાબત હતી અને તેને બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૫(૧) હેઠળ ધાર્મિક પ્રથા તરીકે અથવા અનુચ્છેદ ૨૬(બ) હેઠળ ધર્મસંબંધિત

બાબતોના વ્યવહાર તરીકે ગણાવી શકાતો નથી. તે મામલામાં એવું ઠરાવાયું હતું કે નાથદ્વારા મંદિર અધિનિયમ, ૧૯૫૯ ની જોગવાઈઓ મંદિરની મિલ્કતોને સમિતિના સંચાલન હેઠળ લાવવામાં આવે છે તે હદ સુધી બંધારણના અનુચ્છેદો ૨૫(૧) અને ૨૬(બ)નું ઉલ્લંઘન કરતી નથી. વધુમાં એવું પણ ઠરાવાયું હતું કે અધિનિયમની કલમ ૩૦(૨)(એ) રાજ્ય સરકારને ગોસ્વામીના પદ પર રહેવાં માટેની લાયકાતો અંગે નિયમો બનાવવાની સત્તા આપે છે તે હદ સુધી અવૈધ હતી.

પરંતુ આ કેસના હેતુ માટે જે બાબત મહત્વપૂર્ણ છે તે એ છે કે એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે કલમ ૩૦(૨)(એ) નો પ્રથમ ભાગ અમાન્ય હોવા છતાં, ઉપકલમનો બીજો ભાગ, જે રાજ્ય સરકારને ગોસ્વામીને ચૂકવવાપાત્ર ભથ્થાઓ અંગે નિયમો બનાવવાની સત્તા આપતો હતો, માન્ય હતો. એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું :

અમારા મતે, ન્યાયસંગતતા એમાં છે કે આ ભાગને યથાવત્ રાખવામાં આવે જેથી ગોસ્વામી ને ચૂકવવાની ભથ્થાની રકમ કેટલી હોવી જોઈએ અને તે કઈ રીતે ચૂકવવી જોઈએ તે નિર્ધારિત કરતો યોગ્ય નિયમ રાજ્ય સરકાર દ્વારા બનાવવામાં આવી શકે. તેથી, અમે કલમ ૩૦(૨)(એ) ના પ્રથમ ભાગને રદ કરીએ છીએ અને તેના ઉત્તરાર્ધને યથાવત્ રાખીએ છીએ, જે ગોસ્વામી ને ચૂકવવાપાત્ર ભથ્થા સાથે સંબંધિત છે.

તે કેસમાં અદાલતે નોંધ્યું હતું કે કોઈ નિશ્ચિત પ્રથા ધાર્મિક સ્વરૂપની છે કે નહીં, તેમજ પ્રશ્નાધીન બાબત ધર્મ સંબંધિત વિષયોની બાબત છે કે નહીં, એવો પ્રશ્ન કેટલીકવાર મુશ્કેલીઓ ઊભી કરી શકે, કારણ કે કેટલાંક પ્રસંગોએ ધાર્મિક અને લૌકિક પ્રથાઓ એકબીજા સાથે અવિરોધી રીતે મિશ્રિત થયેલી હોય છે. પરંતુ અદાલતે એવો નિષ્કર્ષ કાઢવામાં કોઈ સંકોચ રાખ્યો નહોતો કે, ભલે રાજ્યને ગોસ્વામીના પદે ધારણ કરવા માટેની લાયકાતો નિર્ધારિત કરવાની સત્તા સ્વીકાર્ય ન હોય અને તે પ્રાચીન નિયમો મુજબ જ નક્કી થવાની હોય, તથાપિ રાજ્યને ગોસ્વામીને ચૂકવવાપાત્ર પરિશ્રમિક નક્કી કરવાની જ નહીં પરંતુ તે ચૂકવણી કરવાની પદ્ધતિ નક્કી કરવાની પણ સ્વતંત્રતા હતી. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો, ધાર્મિક પદના ધારકને કોઈપણ સ્વરૂપે પરિશ્રમિકની ચૂકવણી કરવી એ ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ નથી. રાજ્ય કાયદા દ્વારા આવા પરિશ્રમિકની ચૂકવણીની પદ્ધતિ અને તેની રકમમાં ફેરફાર કરી શકતું હતું।

વર્તમાન કેસમાં, સેવકોને ચૂકવણી કરવાની રીતને નિયમિત કરતા નિયમો સરકાર ઘડી શકતી નથી એવું માનવાનો અમને કોઈ કારણ દેખાતો નથી. મંદિરની અંદર તેઓ દ્વારા કરવામાં આવેલી કુલ વસૂલાતમાંથી તેમને નિશ્ચિત ટકાવારી આપીને ચૂકવણી કરવામાં આવી શકે. તેમને અન્ય કોઈ રીતથી પણ વેતન આપવામાં આવી શકે. પરંતુ સેવકો ધાર્મિક હક હોય કે લૌકિક હક હોય, હક તરીકે

એવો દાવો કરી શકતા નથી કે મંદિરમાં થયેલી તમામ ભેટ-ચઢાવાઓ, ભલે તે હૂંડીઓમાં હોય કે બંધ પાત્રોમાં હોય કે અન્ય ક્યાંય હોય, તેઓને ચૂકવવાપાત્ર કમિશન નક્કી કરવા માટે સંપૂર્ણપણે ગણતરીમાં લેવી જ જોઈએ.

શ્રી વેંકટરમણા દેવરુ અને અન્ય વિ. મૈસૂર રાજ્ય અને અન્ય (૧૯૫૮) એસ.સી.આર. ૮૯૫ ના મામલે, મદ્રાસ મંદિર પ્રવેશ અધિકૃતતા અધિનિયમની માન્યતા વિચારણા માટે આવી હતી. આ અધિનિયમ દ્વારા હરિજનોને હિંદુ જાહેર મંદિરોમાં પ્રવેશવાથી રહેલી નિર્બંધતા દૂર કરવામાં આવી હતી. શ્રી વેંકટરમણાના ટ્રસ્ટીઓએ દલીલ કરી હતી કે તે ખાનગી મંદિર છે અને તેથી અધિનિયમના કાર્યક્ષેત્રની બહાર છે. આ દલીલ નકારી કાઢવામાં આવી હતી. તે મામલે એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૬(બી) હેઠળ ધાર્મિક સંપ્રદાયને ધર્મ સંબંધિત બાબતોમાં પોતાના કાર્યોનું સંચાલન કરવાનો અધિકાર, બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૫(૨)(બી) દ્વારા સંરક્ષિત કાયદાને આધીન અને તે દ્વારા નિયંત્રિત છે. વધુમાં એવું પણ ઠરાવવામાં આવ્યું હતું :

"સંવિધાનના અનુચ્છેદ ૨૬(બી) માં આવેલો 'ધર્મના બાબતો' એવો પ્રયોગ તેવા આચારોને આવરી લે છે, જેને સમુદાય પોતાના ધર્મનો ભાગ માને છે, અને મંદિરોને લગતા વિધિવિધાનના ધર્મશાસ્ત્રીય નિયમો અનુસાર, પૂજા માટે તેમાં કોણ પ્રવેશ કરવા

હકદાર છે અને પૂજા માટે તેઓ ક્યાં ઉભા રહેવા હકદાર છે તેમજ પૂજા કેવી રીતે સંપન્ન કરવી તે બધું જ ધર્મના બાબતો છે."

જોકે, આ મામલો એવો સિદ્ધાંત સ્થાપિત કરતો નથી કે પૂજા પૂર્ણ થયા બાદ મંદિરની અંદર ચઢાવા સ્વરૂપે અપાતી રકમોની વસૂલાતને ધાર્મિક પ્રથા તરીકે ગણવી જોઈએ. હકીકતમાં, ધાર્મિક પ્રથાનો અંત આવે ત્યારે રકમની વસૂલાત શરૂ થાય છે.

પી. વી. ભીમસેના રાવ વિ. સિરિગીરી પેટ્ટા ચેદ્દા રેડ્ડી અને અન્યના કેસમાં, (૧૯૬૨) ૧ એસસીઆર ૩૩૯, વિવાદ ઇનામ અનુદાન સંબંધિત હતો. તે કેસમાં આ અદાલતે દર્શાવ્યું હતું કે હિંદુ કાયદામાં જમીનના ઉપયોગ દ્વારા વેતન આપવામાં આવનાર પદ માટેના અનુદાન અને સેવા-બોજાવાળી જમીનના અનુદાન વચ્ચેનો ભેદ સારી રીતે જાણીતો હતો. પહેલું સેવા-અનુદાનનો કેસ હતો અને જ્યારે સેવા બજાવવામાં આવતી ન હતી ત્યારે તે પુનઃપ્રાપ્ત કરી શકાય તેવું હતું. બીજું એવું સ્વતઃ સેવા-અનુદાન ન હતું, પરંતુ સેવા-બોજા સાથે હોવા છતાં કોઈ વ્યક્તિના હિતમાં આપવામાં આવેલ અનુદાન હતું, અને તેની પુનઃપ્રાપ્તિ તે બાબત પર નિર્ભર કરશે કે જેમાં પરિસ્થિતિઓમાં તે અનુદાન આપવામાં આવ્યું હતું તે પરથી આવી શરત સ્થાપિત થાય છે કે જો સેવા બજાવવામાં ન આવે તો તે પુનઃપ્રાપ્ત કરી શકાય તેમ હતું.

અમારી સમક્ષ આવેલા આ કેસમાં, સેવકોને સેવામાં રહેલા સમયે જમીનના અનુદાન દ્વારા વેતન આપવામાં આવ્યું નથી. સેવકોને સોંપવામાં આવેલ કામોમાંનું એક કામ યાત્રાળુઓ દ્વારા અર્પણરૂપે આપવામાં આવેલા નાણાંની વસૂલાત કરવાનો છે. સેવકોને આ નાણાં એકત્રિત કરવાની અને તે યોગ્ય સત્તાધિકારીને સોંપવાની ફરજ સોંપવામાં આવી હતી. પ્રચલિત પ્રથાના ભાગરૂપે, દેવતાઓને કરવામાં આવેલા અર્પણોની વસૂલાતમાંથી તેમને નાની ટકાવારી રાખવાની મંજૂરી આપવામાં આવતી હતી. સેવકો દ્વારા આ નાણાંની વસૂલાતમાં ધાર્મિક સ્વરૂપનું કશું નથી.

સેશમ્મલ અને અન્ય વિ. તામિલનાડુ રાજ્ય (૧૯૭૨) ૩ એસ.સી.આર. ૮૧૫ ના કેસમાં, આ અદાલતની બંધારણ પીઠે તપાસ્યું હતું કે તામિલનાડુ હિંદુ ધાર્મિક અને ચેરિટેબલ એન્ડોમેન્ટ્સ અધિનિયમ, ૧૯૫૯, જેમાં ૧૯૭૦ માં સુધારો કરવામાં આવ્યો હતો, તેણે કોઈ રીતે બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૫ અને ૨૬ નું ઉલ્લંઘન કર્યું હતું કે નહીં. સુધારેલ અધિનિયમની કલમ ૫૫ પડકાર હેઠળ હતી. આ અદાલતે એવો નિષ્કર્ષ આપીને સુધારાની માન્યતા જાળવી રાખી હતી કે કલમ ૨૮ ટ્રસ્ટીને ટ્રસ્ટની શરતો અથવા સંસ્થાની પરંપરા અનુસાર મંદિરના કારભારનું સંચાલન કરવાનો નિર્દેશ આપે છે. અદાલતે ધાર્યું હતું કે અર્યકની નિમણૂક ધાર્મિક ફરજો નિભાવવાની ફરજ નિમણૂક પછી હોવા છતાં, એક લૌકિક કૃત્ય હતું. તેની

સ્થિતિ ટ્રસ્ટીની શિસ્તસત્તા હેઠળના એક સેવક જેવી હતી. ટ્રસ્ટી એવા સેવકના વર્તન અંગે તપાસ કરી શકતો હતો અને કોઈપણ દુરાચરણ બદલ તેને બરતરફ કરી શકતો હતો. અદાલતે અવલોકન કર્યું હતું :

"કલમ ૫૫ ની પેટા-કલમ (૨) ને ધ્યાને લેતાં, જે હાલ સંશોધિત સ્વરૂપે અસ્તિત્વમાં છે, અર્ચકની નિમણૂકના પ્રશ્નમાં ટ્રસ્ટીની પસંદગી હવે એવા મંદિરોમાં, જ્યાં પ્રચલિત પ્રથાના મુજબ અર્ચકની નિમણૂક વંશપરંપરાગત સિદ્ધાંતના આધાર પર થતી હતી, ઉત્તરાધિકારની પંક્તિમાં આવતા આગામી વ્યક્તિના નિયમના અમલથી હવે મર્યાદિત રહી નથી. ટ્રસ્ટી માત્ર એ એક જ આધાર પર નિમણૂક કરવા માટે બંધાયેલો નથી કે ઉમેદવાર પદના છેલ્લા ધારકના ઉત્તરાધિકારની પંક્તિમાં આગામી વ્યક્તિ છે. એટલી હદ સુધી, અને માત્ર એટલી જ હદ સુધી, ટ્રસ્ટી મુખ્ય અધિનિયમની કલમ ૨૮ હેઠળ તેના ઉપર મૂકવામાં આવેલી તે ફરજમાંથી મુક્ત થાય છે કે મંદિરની તે પ્રથાના ભાગ અનુસાર કારભાર ચલાવે, જેમાં વંશપરંપરાગત નિમણૂકોનો નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો હતો. આ બાબતમાં કરાયેલ કાયદાનિર્માણ, જેમ અમે દર્શાવ્યું છે, કોઈધાર્મિક પ્રથા અથવા ધર્મસંબંધિત બાબતમાં હસ્તક્ષેપ કરતું નથી અને તેથી તે અમાન્ય નથી."

એવું ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે અર્ચકને ક્યારેય આધ્યાત્મિક પ્રમુખ તરીકે માનવામાં આવ્યો નહોતો. અધિનિયમની અસંશોધિત કલમ ૫૬ દ્વારા માન્ય કરવામાં આવ્યું છે તેમ, તે ટ્રસ્ટીના શિસ્ત અને નિયંત્રણના આધીન મંદિરનો સેવક હતો. તેની આવી સ્થિતિને ધ્યાનમાં લેતાં, ટ્રસ્ટી દ્વારા તેની નિમણૂક કરવાની ક્રિયા મૂળભૂત રીતે ધાર્મિકિતર હતી. માત્ર એટલા કારણે કે નિમણૂક પછી અર્ચકે પૂજા અર્ચના કરી હતી, તેની નિમણૂકને ધાર્મિક પ્રથા અથવા ધર્મસંબંધિત બાબત ગણવાનો કોઈ આધાર બનતો નથી. તેની નિમણૂક ધાર્મિકિતર સત્તા દ્વારા કરવામાં આવી હતી. તે કેસમાં આ પણ ઠરાવવામાં આવ્યું હતું કે ધર્મનો અથવા ધાર્મિક પ્રથાનો કયો ભાગ આવશ્યક ભાગ બને છે તે અંગેનો નિર્ણય અદાલતે તે નિર્દિષ્ટ ધર્મના સિદ્ધાંતના સંદર્ભમાં, તેમજ તેવા આચારોને સમાવીને કે જેઓ તે સમુદાય દ્વારા તેના ધર્મના ભાગરૂપે માનવામાં આવતા હતા, કરવો જરૂરી છે.

આ અદાલતે ઠરાવ્યું હતું કે અર્ચકોની નિમણૂકમાં વંશપરંપરાગત સિદ્ધાંત પ્રાચીન સમયથી સ્વીકારવામાં અને અમલમાં લેવામાં આવ્યો હતો અને તે અધિનિયમની અસંશોધિત કલમ ૫૫ માં પણ પૂર્ણ રીતે માન્ય કરવામાં આવ્યો હતો. પરંતુ કલમ ૫૫ માં સુધારા દ્વારા કરાયેલો ફેરફાર, એટલે કે ઉત્તરાધિકારની ક્રમશઃ આવતી પંક્તિના સિદ્ધાંતનો ઉરછેદ, અમાન્ય નહોતો, કારણ કે તે પ્રથા ધાર્મિક નહિ પરંતુ લૌકિક પ્રથા હતી. અર્ચક કોઈ આધ્યાત્મિક પ્રમુખ નહોતો. તે

અધિનિયમની અસંશોધિત કલમ ૫૬ મુજબ માન્ય શિસ્ત અને ટ્રસ્ટીના નિયંત્રણને આધીન સેવક હતો. અદાલતે નીચે મુજબ નિરીક્ષણ કર્યું હતું:

"અર્યકને ક્યારેય કોઈ સંસ્થાના આધ્યાત્મિક વડા તરીકે માનવામાં આવ્યો નથી. તે આગમો અને મંદિરમાં કરવાનાં આવશ્યક વિધિ-વિધાનોમાં પારંગત, સિદ્ધહસ્ત વ્યક્તિ હોઈ શકે, પરંતુ તેને આધ્યાત્મિક વડાનો દરજ્જો નથી. વધુમાં, અર્યકની પસંદગી વિવિધ રીતે થઈ શકે છે એવી કરવામાં આવેલી માન્યતા પણ યોગ્ય નથી. ધર્મ-કર્તા અથવા શેબાઈત નિયુક્તિ કરે છે અને અર્યક મંદિરનો સેવક છે. કે. સેશાદ્રી અયંગર વિ. રત્ન ભટ્ટર આઈ.એલ.આર. ૩૫ મદ્રાસ ૬૩૧ માં એવું ઠરાવવામાં આવ્યું છે કે મંદિરના વંશપરંપરાગત અર્યકનું સ્થાન પણ ટ્રસ્ટીની શિસ્તસત્તાને આધીન સેવકનું જ હોય છે. ટ્રસ્ટી એવા સેવકના વર્તન અંગે તપાસ કરી શકે છે અને દુરાચાર માટે તેને બરતરફ કરી શકે છે."

આ સિદ્ધાંતના આધારે, આ અદાલતે ઠરાવ્યું હતું કે ટ્રસ્ટીઓને વારસાગત નિમણૂકની આવશ્યકતા દૂર કરવા માટે અર્યક તરીકે યોગ્ય વ્યક્તિની નિમણૂક કરવાની સત્તા આપતો સુધારા અધિનિયમ, બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૫ અને ૨૬નું કોઈપણ રીતે ઉલ્લંઘન કરતો નથી. અર્યકો મંદિરની અંદર કેટલીક ધાર્મિક ફરજો

નિભાવતા હતા તે બાબત વિવાદિત નહોતી. અર્થકો દ્વારા નિભાવવામાં આવતી ધાર્મિક અને લૌકિક ફરજો વચ્ચે ભેદ દોરવામાં આવ્યો હતો.

આ અદાલતના પન્નાલાલ બંસીલાલ પિટ્ટી અને અન્ય વિ. આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્ય અને અન્ય, જે.ટી. ૧૯૯૬ (૧) એસ.સી. ૫૧૬ = (૧૯૯૬) ૨ એસ.સી.સી. ૪૯૮ માં થયેલા તાજેતરના નિર્ણય તરફ અમારું ધ્યાન દોરવામાં આવ્યું હતું, જેમાં વિચારણા માટે આવેલા મુદ્દાઓમાંનો એક મુદ્દો આંધ્ર પ્રદેશ ચેરિટેબલ એન્ડ હિન્દુ રિલિજિયસ ઇન્સ્ટિટ્યુશન્સ એન્ડ એન્ડાઉમેન્ટ્સ અધિનિયમ, ૧૯૮૭ ની કલમ ૧૪૪ ની માન્યતા સંબંધિત હતો. કલમ ૧૪૪ એ આંધ્ર પ્રદેશના મંદિરોમાં “ભક્તો દ્વારા હૂંડીમાં, થાળીમાં અથવા અન્ય રીતે, વસ્તુરૂપે હોય કે રોકડરૂપે હોય કે બન્ને રીતે કરવામાં આવતી ભેટોના હિસ્સાની ચુકવણી” કરવાની પદ્ધતિને સમાપ્ત કરી દીધી હતી. આ કલમની જોગવાઈઓ કોઈપણ ટ્રસ્ટી, ધર્મકર્તા, મુતવક્ત્રી, કોઈપણ પદધારક અથવા સેવક, જેમાં અર્થક અથવા મિરાસીદારનો પણ સમાવેશ થાય છે, તેમની ઉપર લાગુ પડતી હતી. અદાલતે પરંપરાગત પરિલાભોના ઉચ્છેદની માન્યતા યથાવત્ રાખી હતી. અદાલતે જણાવ્યું હતું કે અધિનિયમનો હેતુ વ્યક્તિગત લાભ માટે ટ્રસ્ટના ભંડોળના દુરુપયોગને અટકાવવાનો હતો. આ અધિનિયમ ચલ્લા કોર્ટેયા કમિશનની અહેવાલના આધારે પસાર કરવામાં આવ્યો હતો. એવી સ્થિતિમાં, મંદિર સાથે સંકળાયેલા વિવિધ વ્યક્તિઓને આપવામાં આવતા પરિલાભોના

ઉચ્છેદ પાછળ રહેલી વિધાનિક પ્રજ્ઞા અંગે અદાલત દ્વારા શંકા વ્યક્ત કરી શકાતી નથી, એમ ઠરાવવામાં આવ્યું હતું.

અમને આ અદાલતના અન્ય બે નિર્ણયોનો પણ સંદર્ભ આપવામાં આવ્યો હતો, એટલે કે એ. એસ. નારાવાણા દીક્ષિતુલુ વિ. આંધ્ર પ્રદેશ રાજ્ય અને અન્ય, જે.ટી. ૧૯૯૬ (૩) એસ.સી. ૪૮૨ (૧૯૬) ૯ એસ.સી.સી. ૫૪૮ અને ભૂરી નાથ અને અન્ય વિ. જમ્મુ અને કાશ્મીર રાજ્ય અને અન્ય, જે.ટી. ૧૯૯૭ (૧) એસ.સી. ૫૪૬. આ બંને ચુકાદાઓનો અત્યારે અમારા સમક્ષ રહેલા વિવાદ સાથે કોઈ સીધો સંબંધ નથી. આ ચુકાદાઓમાં નિર્ધારિત પ્રશ્નોમાં જવું અમારા માટે જરૂરી નથી અને અમે તે કરવાથી નિવૃત્ત રહીએ છીએ. તેમ છતાં, તેમાં વ્યક્ત કરાયેલા મતોને અમે સ્વીકારીએ છીએ એમ સમજવાનું નથી.

આ તમામ ચુકાદાઓના અવલોકનથી એ સ્પષ્ટ થાય છે કે આ અદાલતનો સદૈવ એકસરખો અભિપ્રાય રહ્યો છે કે, જો કે રાજ્ય કોઈ વ્યક્તિને તેના ધર્મનું સ્વીકાર, આચરણ અને પ્રસાર કરવાની સ્વતંત્રતામાં હસ્તક્ષેપ કરી શકતું નથી, તેમ છતાં રાજ્ય ધર્મ સાથે સંકળાયેલા લૌકિક વિષયોનું નિયંત્રણ કરી શકે છે. મંદિરની અંદરની અથવા મંદિર સાથે સંકળાયેલી બધી પ્રવૃત્તિઓ ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓ નથી. મંદિરનું સંચાલન તેમજ મંદિરની અંદર શિસ્ત અને વ્યવસ્થાનું પાલન રાજ્ય દ્વારા નિયંત્રિત કરી શકાય છે. જો મંદિરના સંચાલનનો કબજો લેવા માટે કોઈ

કાયદો બનાવવામાં આવે, તો તેને બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૫ અથવા અનુચ્છેદ ૨૬નો ભંગ કરતો હોવાનું કહીને રદ કરી શકાય નહીં. મંદિરનું સંચાલન એક લૌકિક કાર્ય છે. મંદિર સત્તાધિકારી મંદિરના વિવિધ સેવકોની પ્રવૃત્તિઓનું પણ નિયંત્રણ કરી શકે છે. પૂજારીઓ સહિત મંદિરના સેવકો ઉપરની શિસ્તસંબંધી સત્તા રાજ્ય દ્વારા નિયુક્ત મંદિર સમિતિને સોંપી શકાય છે. મંદિર સમિતિ સેવકોને આપવામાં આવતી પરિશ્રમિકની રકમ અને ચુકવણીની રીત નક્કી કરી શકે છે. માત્ર એટલા કારણે કે ચુકવણીની કોઈ પદ્ધતિ ઘણા વર્ષોથી પ્રચલિત રહી છે, એ માનવા માટે કોઈ આધાર થતો નથી કે આવી પદ્ધતિ સર્વકાળ સુધી ચાલુ જ રહેવી જોઈએ. મંદિરના સેવકોને પરિશ્રમિકની ચુકવણી ધાર્મિક કાર્ય નહોતું, પરંતુ સંપૂર્ણપણે લૌકિક સ્વરૂપની હતી.

ઉપરોક્ત પ્રકરણોમાં પ્રતિપાદિત આ સિદ્ધાંતોને ધ્યાનમાં રાખીને અને આ પ્રકરણના તથ્યોને અનુસરીને, અમારો એવો મત છે કે પુરી સ્થિત જગન્નાથ મંદિરની અંદર ભક્તો દ્વારા કરવામાં આવતી ભેટ-અર્પણીઓના સંગ્રહ માટે હૂંડીઓની સ્થાપના કરવામાં આવવાથી, હૂંડીઓમાં કરવામાં આવેલી અર્પણીઓમાંથી સેવકોને કોઈ હિસ્સો આપવામાં આવ્યો ન હોવા છતાં પણ, મંદિરના સેવકોના ધાર્મિક અધિકારોનો કોઈપણ રીતે ભંગ થયો નહોતો. અધિનિયમની કલમ ૨૮-ની સેવકોના ધાર્મિક અથવા સંપત્તિ અધિકારોનો ભંગ કરતી હોવાના આધાર પર રદ કરી શકાય નહીં.

અમારો એવો પણ મત છે કે રાજ્ય માટે મંદિરને કરવામાં આવેલી પાંચસો રૂપિયાથી વધુની દાનરકમમાંથી ફાઉન્ડેશન ફંડ સ્થાપિત કરવા મુક્ત હતાં. સેવકોને ફાઉન્ડેશન ફંડમાં કરવામાં આવેલી દાનરકમો અથવા ફાળો પૈકી કોઈ હિસ્સો હક્કરૂપે દાવો કરી શકાતો નહોતો. કલમ ૨૮-સી ની ઉપકલમ (૯) વિધિપૂર્વક અધિનિયમિત કરવામાં આવી હતી.

અમે ઠરાવીએ છીએ કે શ્રી જગન્નાથ મંદિર અધિનિયમ, ૧૯૫૪ ની સુધારેલી કલમ ૨૮-બી અને કલમ ૨૮-સીની ઉપકલમ (૯) કોઈપણ રીતે ભારતના બંધારણના અનુચ્છેદ ૨૫(૧), ૨૬ અથવા ૩૦૦-એની જોગવાઈઓનું ઉલ્લંઘન કરતી નથી.

તેથી, આ અપીલ મંજૂર કરવામાં આવે છે. અપીલાધીન વડી અદાલતનો તા. ૫મી ઓક્ટોબર, ૧૯૯૩નો ચુકાદો રદ કરવામાં આવે છે. ખર્ચ બાબતે કોઈ આદેશ કરવામાં આવશે નહીં.

[દીવાની અપીલ નં. ૩૯૭૯/૧૯૯૫]

સી.એ. નં.૩૯૭૯/૧૯૯૫ માં અમારા ઉપરોક્ત ચુકાદાને ધ્યાનમાં લેતાં, આ અપીલ પણ ખર્ચ અંગે કોઈ આદેશ કર્યા વિના મંજૂર કરવામાં આવે છે.

*The translation of this judgment has been provided by M/s.
Hyperlink E –Solution Private Limited.*

=====

અસ્વીકરણ: સ્થાનિક ભાષામાં અનુવાદિત આ ચુકાદા/હુકમનો હેતુ પક્ષકારોને તેમની ભાષામાં જાણકારી ઉપલબ્ધ કરાવવા માત્રનો છે અને તેનો અન્યથા ઉપયોગ થઈ શકશે નહિ. અન્ય તમામ વ્યવહારિક તેમજ સરકારી ઉદ્દેશો માટે મૂળ અંગ્રેજી ચુકાદો/હુકમ જ પ્રમાણિત અને માન્ય રહેશે.

DISCLAIMER: *The translated judgment in vernacular language is meant for the restricted use of the litigant to understand it in his/her language and may not be used for any other purpose. For all practical and official purposes, the English version of the judgment shall be authentic and shall hold the field for the purpose of execution and implementation.*